

SULTAN SELİM CAMİİ ve KÜLLİYESİ

Konya’da Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim tarafından yaptırılan cami ve imaret.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren değişik tarihlerde Mevlânâ Dergâhı ile şu anda ayakta olmayan türbe hamamı arasında inşa edilmiş cami ve imaretle iki adet medrese, kütüphane ve muvakkithânenen meydana gelen binalar topluluğudur. Kanûnî Sultan Süleyman Camii. Günümüzde Sultan Selim Camii (Selimiye Camii) olarak bilinen yapı kaynaklarda Câmî-i Cedîd, Câmî-i Şerîf-i Sultan Süleyman şeklinde kaydedilmiş, daha sonra bitişiğinde II. Selim’in inşa ettirdiği imarettten dolayı II. Selim’e mal edilmiştir. Mevlânâ Dergâhı’nın batısında yer alan caminin inşa tarihi ve bânisi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacılar bâni olarak II. Selim’i göstermekteyse de Kanûnî devrine ait belgelerden caminin bu padişah tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Mimarına dair herhangi bir kayda rastlanmayan eser bazı araştırmacılarca Mimar Sinan’a isnat edilmektedir. Hammer, caminin Ayasofya, Şahabeddin Uzluğ ise eski Fâtih Camii örnek alınarak inşa edildiği görüşündedir. Sinan’ın Gözleve’de yaptığı camide küçük ölçüde tekrarlanan eski Fâtih Camii planı burada daha büyük ölçüde uygulanmıştır. Klasik Osmanlı cami mimarisi şemasının Konya’daki en önemli örneği olan Selimiye Camii merkezî kubbeli bir plan şemasına sahiptir. Kareye yakın dikdörtgen harimi ve kuzeyindeki son cemaat revakları, bunların uçlarında yükselen iki minaresi ile dikkati çeker. Harim mihrap tarafına yakın haçvari planlı iki kalın ayakla, aynı eksende iki sütunçe ve kuzey duvarına bitişik daha kalın ayakların taşıdığı ortada merkezî bir kubbe ile kapatılmış, kible tarafına da bir yarım kubbe eklenmiştir. Doğu ve batı yanları üçer küçük kubbe ile örtülüdür. Merkezî kubbe yaklaşık 12 m. çapında, öndeki kubbe bunun yarısı kadardır. Yandaki eş büyüklükte üçer kubbenin büyüklüğü ise merkezî kubbenin yarı çapı ölçüsündedir. Arkadaki kuzey duvarına bağlanan kalın taşıntılar birer payanda görevini üstlenmiştir. Payandalarla yan duvarlar arasında kalan köşe boşlukları tonozla örtülmüştür. Bunların hemen önündeki küçük kubbelere açılan yanlardaki küçük, kuzeydeki daha büyük olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır. Kuzeydek taçkapıda zengin bir mermer işçiliği göze çarpar. Özellikle kavsaradaki mukarnas dolgular çok uyumludur. Mihrap ve minber temiz ve beyaz mermerden olup mihrap nişi köşelidir. Cephesi mukarnas dolgulu bordürlerle çerçevelenmiş, köşelilere birer kabara konmuştur. Kavsaradaki zengin mukarnaslar tepede bitkisel bir taçla tamamlanır. Minberin kaidesindeki dilimli kemercikler, sivri kemerli geçit ve üstteki köşk ve külâhta, aynalık ve korkuluklarda ince ve kaliteli bir işçilik göze çarpar. Aynı şekilde kubbelerin iç kısımları da sıva üzerine renkli boyalarla kalem işi olarak tezyin edilmiştir. Osmanlı döneminin motiflerini taşıyan süslemeler sonraları büyük ölçüde yenilenmiş, bu arada minberin külâh kısmı da Mevlânâ Türbesi’ne benzer şekilde değiştirilmiş olmalıdır. Son cemaat yeri yedi kubbe ile örtülüdür. Kubbeleri taşıyan mermer sütunların başlıkları mukarnaslıdır. Kubbelerin iç yüzeyi de kalem işi olarak tezyin edilmiştir. Revakın doğu ve batı tarafları sağır duvarlarla sınırlıdır. Minareler tek şerefeli olup şerefelerin çıkmaları mukarnaslı, korkuluğu mermer şebekelidir. Caminin duvarları ve minaresi kesme taşlarla kaplanmış, son cemaat yerinin kemerleriyle diğer bazı bölümlerinde renkli taş kullanılmıştır. Sâkîb Dede, I. Bostan Çelebi’nin (ö. 1040/1630) postnişinliği sırasında caminin büyük kubbelerinin tamamen çöktüğünü yazmaktadır. Ancak belirlenen ilk tamir keşfi 14 Şevval 1101 (21 Temmuz 1690) tarihlidir. XX. yüzyıl başlarına kadar yaklaşık on büyük onarım geçiren ve âdeta yeniden inşa edilen caminin Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim tarafından tahsis edilmiş vakfı yoktur. Cami görevlileri ücretlerini Sultan Selim İmareti ve Celâliye vakıflarından alıyorlardı. 1035’te (1625) bir emri-i şerifle Konya’da “Ermeni perakendesi”nden 154 neferin cizyesi Mevlânâ Dergâhı ile Sultan Süleyman Han Camii görevlilerine tahsis edilmiştir. Ayrıca birçok hayır sever camide görev yapacak olan müderris, dersiâm, imam, hatip gibi görevlilerin ücretlerinin karşılanması için vakıflar kurmuştur. Sultan Selim İmareti. Caminin kuzeyinde yer alan imaret belgelerinde İmâret-i Cedîd, Tabhâne, Tabhâne Hanı, Kurşunlu Han, Kervansaray, Sultan Selim İmareti olarak geçmektedir. İnşa tarihine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kanûnî Sultan Süleyman’ın 5 Rebûlevvel 971 (23 Ekim 1563) tarihli hükmüyle Şehzade (II.) Selim’in Konya’da yaptırdığı imarette yemek çıkarılması için Silifke kazasında bulunan birçok köy, mezraa ve tarlanın geliri tahsis edilmiştir. Bu belgeden ve vakfiyesindeki bilgilerden imaretin II. Selim tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Karapınar’da Sultan Selim İmareti’yle birlikte 1560-1562 yılları arasında yapıldığına bakılırsa Karapınar İmareti’nin mimarı Halepli Cemâleddin buranın da mimarı olmalıdır.

Vakfiyesine göre imaret mutfak, tabhâne, kiler, buğday ambarı, odunluk, fırın, ahırdan oluşuyor, ayrıca tamir keşiflerindeki bilgilere göre bir şadırvanla iki çeşme bulunuyordu. Mutfağı kurşunla kaplı iki kubbe örtüyordu. Tabhâne üstü kurşunla örtülü, muntazam kesme taşlarla yapılmış fevkanî beş odadan meydana geliyor, ikinci kata taş merdivenle çıkılıyordu. Kiler ve buğday ambarı kâgir, kileri iki kubbeli, ambarı ise iki kemerli ve sakıflıydı. Fırının da üzeri kurşunla örtülü ve kubbeli, ahır bölümünün üstü kiremitli ve çatılıydı. Şadırvan caminin batısında klasik bir Osmanlı şadırvanıydı. Tamir keşiflerinde taş kemerli ve havuzlu olduğuna işaret edilen çeşmeler imaretin çevre duvarı içindeydi. İmaret sık sık onarılarak ayakta tutulmaya çalışılmış, XX. yüzyılın başlarında işlevini kaybettiği için yıkıma terk edilmiş, 1965'ten sonra yıkılarak yerine park yapılmıştır. II. Selim çok sayıda köy ve mezraayı imarete yemek çıkarılması için vakfetmiş, hangi memleketten olursa olsun gelip kalan misafirlere üç gün, günde iki öğün yemek çıkarılması şartını koymuştur. XIX. yüzyıla kadar aşevinde sürekli yemek çıkarılması için bizzat padişahlar buranın vakıfları ile ilgilenmiş, geliri bol bazı arazileri bu iş için tahsis etmişlerdir. Sultan Selim Medresesi. III. Murad tarafından muhtemelen 992'de (1584) Mevlânâ Dergâhı'nın kuzeybatısındaki derviş hücreleriyle birlikte inşa ettirilmiştir. Dergâh hücrelerinin kuzeybatısıyla imaretin tabhâne bölümünün kuzeydoğusunda yer alan medrese kaynaklarda Medrese-i Celâliyye, Türbe-i Mevlânâ Medresesi, Sultan Veled Medresesi, Veleliye Medresesi olarak da geçmektedir. Mevlânâ Dergâhı'ndaki derviş hücrelerine benzetilerek yapılan kubbeli ve kâgir hücrelerin üzeri kurşunla örtülüydü. 1888'de bir kısmı yıktırılarak yerine mektep yaptırılmış, diğer bölümler 1951'de ortadan kaldırılmıştır. Muvakkithâne. Caminin kuzeybatı, Yûsuf Ağa Kütüphanesi'nin kuzey bitişiğinde bulunan muvakkithânenin kitâbesinden Sultan Abdülaziz tarafından 1873'te inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. İnşaat bittikten hemen sonra buraya padişah tarafından iki adet saat gönderilmiştir. 1951'de yıktırılmadan önce üç adet saat bulunuyordu. Girişi kuzey yönündeydi. Yûsuf Ağa Kütüphanesi gibi kesme taştan yapılmış üzeri sakıflı küçük bir binaydı. Yûsuf Ağa Kütüphanesi. Konya'nın Osmanlı döneminde kütüphane olarak inşa edilen ve günümüze kadar gelen tek yapısıdır. 1209'da (1795) III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın kethüdâsı Yûsuf Ağa tarafından ilâve edilmiştir. Caminin batı, türbe hamamının doğu bitişiğindedir. Kapısı camiye açılmakta iken sonradan batısındaki pencereden yeni bir kapı açılarak camiden ayrı bağımsız bir yapı haline getirilmiştir. Kesme taşlardan dört duvarın üzerindeki sekiz köşeli kasağa büyük kubbe oturtulmuş, kurşunla örtülü kubbenin dört köşesine kubbeli birer silindir kulecik konmuştur. Binanın aydınlatılması üç tarafta iki sıra halinde dizilen yirmi iki pencere ile sağlanmıştır. Halen kütüphane olarak kullanılmaktadır (bk. YÛSUF AĞA KÛTÛPHANESİ). Yûsuf Ağa Medresesi. Kütüphane Medresesi olarak da bilinen yapı Yûsuf Ağa tarafından 1212'de (1797) caminin güney bitişiğindeki bahçede yaptırılmıştır. Bir avlu çevresinde dizilmiş, kerpiçten ve düz damlı on hücre ile bir büyük dershaneden meydana geliyordu. Mimari bir özelliği bulunmayan medrese bitişiğindeki türbe hamamı ve muvakkithâne ile birlikte 1950'lerde yıktırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MD, nr. 2, sıra nr. 922; nr. 23, sıra nr. 452; nr. 40, sıra nr. 241; BA, HH, nr. 27158, 27471; BA, Cevdet-Belediye, nr. 928; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 1140, 7936, 10899, 16185, 25829, 28000, 28003, 29770; TSMA, D.3576/6; VGMA, Defter, nr. 148, sıra nr. 2192; nr. 803, s. 70; nr. 2176, s. 240; Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü Arşivi, nr. 4200/33; Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, nr. 2; Konya Şer'iyeye Sicili, nr. 7, s. 179; nr. 35, s. 131; nr. 36, s. 288; nr. 44, s. 118; nr. 65, s. 43; nr. 70, s. 114; Ramazan-zâde Mehmed Çelebi, Târîh-i Nişancı, İstanbul 1290, s. 266; Hasanbeyzâde Ahmed, Târîh, Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Ktp., nr. 3086, vr. 287a-287b; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Süleymannâme, Bulak 1248, s. 197; Solakzâde, Târîh, s. 587; Evliya Çelebi, Seyahatnâme (Dağlı), III, 22; Sakıb Dede, Sefîne, III, 46; Hammer (Atâ Bey), III, 95; VI, 153; Tayyazâde Atâ Bey, Târîh, İstanbul 1292, I, 125-126; Konya Vilâyeti Salnâmesi (1301), s. 64-65; (1302), s. 48; (1310), s. 395; M. Yusuf Akyurt, Konya Klavuzu-İslâmî Mebaninin Muhtasar Rehberi [1938], TTK Ktp., nr. 600, s. 111-113, 197-200, 203-206; Nazmi, Türkiye'nin Sıhî-yi İctimâî Coğrafyası-Konya Vilâyeti, Ankara 1922, s. 38; Mehmet Önder, Tarihî-Turistik Konya Rehberi, Konya 1950, s. 88; a.mlf., Mevlânâ Şehri Konya, Ankara 1971, s. 237-239, 409-411; Konyalı, Konya Tarihi, s. 528-535, 901-906, 969-980; Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1994, s. 245-247; Yusuf Küçükdağ, Karapınar Sultan Selim Külliyesi, Konya 1997; a.mlf. - Caner Arabacı, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi, Konya 1999, s. 107; Caner Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya 1998, s. 108-111, 333-337, 418-425; A. Süheyl Ünver, "Yetmiş Yıl Önce Konya", TTK Belleten, XXXI/122 (1967), s. 205; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", VD, VII (1968), s. 160; Şahabeddin Uzluç, "İstanbul'daki Eski Fatih Camii'nin Bir Benzeri Konya'da Selimiye Camii", a.e., IX (1971), s. 173-181.

HÜSREV PAŞA CAMİİ

Diyarbakır'da XVI. Yüzyılda medrese olarak inşa edilmişken sonradan camiye çevrilen yapı. Osmanlı idaresinin Diyarbakır'daki ikinci valisi Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hüsrev Paşa 1521-1531 yılları arasında bu makamda bulunduğuna göre yapı bu tarihler arasında inşa edilmiş olmalıdır. Bina, planından da açık şekilde anlaşıldığı gibi aslında medrese (Hüsreviye Medresesi) olarak yapılmıştır. Fakat hayli büyük olan dershanesi mescid olarak da hizmet verdiğinden zamanla müstakil cami durumuna geçmiş ve 1141'de (1728-29) bir minare ilâve edilmiştir. Evliya Çelebi, 1065'te (1655) geldiği Diyarbakır'ın eserlerini anlatırken Hüsrev Paşa Camii'nin Mardin Kapısı yakınında kalabalık cemaate sahip şirin bir ibadet yeri olduğunu belirtir. Hüsrev Paşa Medrese ve Camii, muntazam işlenmiş kırmızı ve beyaz kesme taşlardan meydana gelen şeritler halinde inşa edilmiştir. Sivri kemerli bir nişin içinde açılmış olan yayvan kemerli bir kapıdan geçilerek girilen dikdörtgen bir avlunun üç tarafında kare kesitli pâyeli revaklar sıralanmıştır. Sivri kemerli revakların on iki bölümünün üstleri kubbelerle örtülüdür. Bunların arkasında sağda ve solda her biri birer pencereden ışık alan kare şeklinde on hücre vardır. Kible tarafının en ucunda yer alan birer hücre ise dikdörtgen planlıdır ve üstleri beşik tonozla örtülüdür. Bunlarla cami arasına yanlardakilerin ölçüsünde kubbeli birer hücre yerleştirilmiştir.

Avlu girişinin karşısında bulunan cami harimi enine dikdörtgen biçimindedir. Harimin orta kısmı iki yandan kemerlerle sınırlandırılmış olup üstü sekizgen kasnaklı bir kubbe ile, iki yanında kalan bölümler ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Harimden bir kemerle ayrılan mihrap beş cepheli bir çıkıntı içindedir. Her cephesinde bir pencere bulunan bu sekizgen biçimli çıkıntının üstü dilimli bir tonoz şeklindeki yarım kubbe ile örtülmüştür. Böylece burada klasik Osmanlı-Türk mimarisinde pek benzeri olmayan bir plan uygulanmıştır. Buradaki gibi, kible bölümü köşeli bir çıkıntı halinde harimden dışarı taşan plan özellikleri Tire'de Yeşilimaret ve Edirne'de Beylerbeyi camilerinde de görülmektedir.

Enine harimle çıkıntılı kible bölümünden meydana gelen benzer yapılar yine Diyarbakır'dadır. Vakfiyesine göre 904 (1499) yılında Akkoynlular'dan Hoca Ahmed tarafından yaptırılan Aynı Minare Camii'nde böyle bir planla karşılaşılır. Yine Diyarbakır'da 941-944 (1534-1537) yılları arasında beylerbeyilik makamında bulunan Hadım Ali Paşa'nın yaptırdığı medresede dikdörtgen biçimli harim bulunmamakta, fakat beş cepheli çıkıntı teşkil eden kible mekânı dilimli tonozyarım kubbesi ile avlunun bir kenarını işgal etmektedir. Avlunun iki yanında Hüsrev Paşa Camii'nde olduğu gibi hücreler sıralanır. XVIII. yüzyılda yapılan silindirik gövdeli minare siyah taşla inşa edilmiş olup dört beyaz şeritle bölümlenmiştir. Üstte mukarnaslı şerefeye sahip olan minarenin gövdesine nisbetle aşırı ince olan petek kısmı daha geç bir döneme ait olmalıdır. Caminin iç süslemesinde ise çini kaplama kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Evliya Çelebi, Seyahatnâme, IV, 33; Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, Ankara 1936, III, 198, rs. 123-124; Basri Günkut, Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır 1937, s. 122; Gabriel, Voyages, s. 200; Şevket Beysanoğlu, Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, İstanbul 1963, s. 195; a.m.f., Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, Ankara 1990, II, 545-547; Metin Sözen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul 1971, s. 70-72, rs. 16a-e; Orhan Cezmi Tuncer, Diyarbakır Camileri, Diyarbakır 1996, s. 118-126; K. Erdmann, "Zur türkischen Baukunst seldschukischer und osmanischer Zeit", Istanbuler Mitteilungen, VII, İstanbul 1958, s. 35.

SOKULLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

İstanbul Eyüp'te XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen külliye. Medrese, dârülkurrâ, türbe ve çeşmeden meydana gelen külliye'nin bânisi Sokullu Mehmed Paşa ile eşi İsmihan Sultan'dır. Türbe, medrese ve çeşme 976'da (1568-69), dârülkurrâ 987'de (1579) Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Çeşitli tamirler geçiren külliye en son 1961-1962 yıllarında onarılmıştır. 1918'de evkaf deposu şeklinde kullanılan medrese günümüzde sağlık ocağı, uzun yıllar çocuk kütüphanesi olan dârülkurrâ ise bugün Eyüp Sultan İlim Kültür ve Hizmet Vakfı olarak hizmet vermektedir. Câmî-i Kebîr caddesi üzerinde külliye'nin kitâbeli iki avlu kapısıyla türbe ve çeşmesi yer alır. Türbenin hemen solundaki avlu kapısı türbeyle, dershaneye, dershaneden de medreseye geçişi sağlar. Yapılar kuzey-güney doğrultuda ve aynı eksendedir. Diğer kapı türbe, dersane ve medreseden alçak bir duvarla ayrılmış olup buradan yapıların doğusunda kalan dârülkurrâyâ geçilir. Aynı zamanda bu ikinci avludan medresenin kuzeydoğu köşesindeki bir kapı vasıtasıyla medresenin iç avlusuna ulaşılır. Yakınında Eyüp Sultan Camii'nin yer almasından dolayı camiye yer verilmeyen külliye'de dersane-türbe ilişkisi saçakla örtülü bir revakla sağlanmıştır. Türbe, avlu kapısı üzerindeki sülüs hatlı Arapça mermer kitâbeye göre 976'da (1568-69) Sokullu Mehmed Paşa tarafından genç yaşta vefat eden oğulları için yaptırılmış, kendisi de 1579'da öldürülünce buraya defnedilmiştir. Stalaktit başlıklı mermer sütunlara sahip olan türbe, üç kemer açıklıklı bir revakla medrese dershanesine bağlanmakta olup kapıları karşı karşıyadır. Dıştan sekizgen planlı yapı içte sekizgenin köşelerindeki nişler sayesinde onaltıgene dönüştürülmüştür. Nişlerin aralarında sekizgenin giriş yönü hariç yedi yüzünde altı üstlü toplam on dört pencere türbeyi aydınlatır. Dikdörtgen formlu alt pencerelerinin söveleri beyaz mermerdendir. Üstlerindeki sivri kemerli alınlıklar geometrik taksimatlı ajurlu şebekelerle zenginleştirilmiştir. Tepe pencereleri alçı revzenlidir. Türbeyle girişi sağlayan kapının üzerinde celi sülüs hatla "âmentü" yazılıdır. Türbeyi örten kubbe doğrudan duvarlara oturtulmuştur. Son derece yalın bir dış mimariye sahip, küfeki taşından inşa edilmiş türbenin içinde, tepe pencerelerinin üzerinde çepeçevre dolanan sır altı tekniğindeki çinilerde lâcivert zemin üzerine beyaz sülüs hatla Âyetü'l-kürsî yazılmıştır. Bunun da üstünde malakârî tekniğinde yapılmış bir bezeme frizi dolaşır. Kubbe içini ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkle kalem işi tekniğindeki soyut bitkisel motifler bezemektedir. Türbenin içerisinde Sokullu Mehmed Paşa, oğulları, kızları ve torunlarına ait on sekiz adet sanduka bulunmaktadır. Bugün Sokullu Mehmed Paşa'nın adıyla anılan medrese arşiv belgelerinde genellikle Şehid Mehmed Paşa Medresesi, medrese listelerinde İbrâhim Hanoğlu Medresesi, vakfiyesinde ise İsmihan Sultan'ın vakfi olduğu için bu adla kayıtlıdır. Şehid Mehmed Paşa Medresesi olarak geçmesinin sebebi Sokullu Mehmed Paşa'nın bir suikast sonucunda öldürülmesidir. İbrâhim Hanoğlu adı ise oğulları İbrâhim Han'ın evlâtlarının daha çok İbrâhim Hanzadeler adıyla tanınmış olmasından dolayıdır. Bu adların dışında Ayvansarâyî'de Yazılı Medrese, 1914 tarihli defterde Sultâniye Medresesi, ayrıca Hemşire Sultan Medresesi adlarıyla da anılır. Diğer avlu kapısı üzerindeki Arapça kitâbede medresenin İsmihan Sultan tarafından 976'da (1568-69) yaptırıldığı yazılıdır. Dikdörtgen planlı medresenin iki girişinden biri kuzeydeki türbeyle saçakla örtülü bir revak sayesinde bağlantı kuran dershaneden, diğeri ise medresenin kuzeydoğu köşesinde kalan kapıdandır. Dersane kare gövdelidir. Üzeri mukarnaslı tromplarla geçilen 9,60 m. çapındaki bir kubbeyle örtülüdür. Doğu ve batı duvarında birer niş bulunmaktadır. Güneydeki avluya sadece bir kapı, kuzeydeki türbeyle ortak olan revaka birer kapı ve iki yanındaki birer pencereyle; doğu ve batı yönlerine

ikisi alt, biri üst olmak üzere üç adet pencereyle açılır. Medresenin sadece doğu ve batı kanatlarında yirmi adet kubbeli odası vardır. Avlusunu dört yönden medrese odalarıyla aynı boyutta (3,40 m.), baklavalı başlıklara sahip sütun dizilerinden oluşan sivri kemerli, kubbeli revaklar çevreler. Bu revaklardan sadece derslane kapısının önüne denk geleni aynalı tonozla örtülüdür. Bütün kubbeler pandantifli geçişlere sahiptir. Batı ve doğu yönündeki kubbeli yirmi iki birimden doğudakilerden onu talebe odası, kuzeydoğu köşesindeki medreseye dârülkurrâ yönünden girişi sağlayan bir kapıdır.

Batıdaki kubbeli birimlerden dokuzu talebe odası, biri iç, diğeri dış avluya açılan eyvanlardır. Kuzeybatı ucundaki eyvanın bitişiğinde yer alan, medresenin dikdörtgen planından dışarıya doğru taşan pandantifli kubbelerle örtülü iki mekân hizmet bölümüdür. Talebe odaları avluya sadece birer kapıyla açılır. Bu odalar dışarıdan iki adet alt, bir adet üst pencereden ışık alır. Medrese odalarının iç avluya bakan duvarlarında birer ocak, kuzey veya güney duvarlarında üç adet niş bulunur. Avlunun güney kenarında ortadaki kapıdan bu yöndeki çarpık planlı, tonozlu helâlara geçilmektedir. Medresenin dış duvarlarında bir sıra taş, üç sıra tuğladan almaşık, avluya açılan cephelerde ise kesme taş örgü tercih edilmiştir. Avlunun tam merkezinde üzeri kapaklı, dört cephesinde musluğu olan bir su haznesi vardır. Medresenin derslane bölümünde İsmihan Sultan tarafından kurulan bir kütüphane bulunmaktaydı. Buradaki Sokullu Mehmed Paşa'nın vakıf mührünü taşıyan 554 yazma eser, 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'ndan sonra önce Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne ve 1957'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Dârülkurrâ kuzey yönüne açılan, çift yönlü basamaklarla çıkılan sahanlıklı, sivri kemerli, baklava başlıklı, ikisi gömme dört sütundan meydana gelen kubbeli bir giriş revakı ile tromplu bir kubbeyle örtülü, kare planlı tek bir mekândan ibarettir. Giriş kapısının üstünde yer alan iki satırlık kitâbeden 987'de (1579) İsmihan Sultan adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarih aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürüldüğü yıldır. Bu kitâbeyi dışta bir profille çini bir bordür çevrelemektedir. Kubbe dıştan onikigen bir kasnağa oturur. Dârülkurrânın güney cephesi dıştan sağırdır, içte ise iki adet dolap nişi bulunur. Doğu ve batı cephelerinde iki alt, bir üst pencere, kuzeyde giriş kapısının iki yanında birerden iki adet pencere içeriği aydınlatır. Altta ki pencereler dikdörtgen ve mermer sövelidir, üzerinde sivri kemerli alınlıklar geometrik taksimatlı ajurlu mermer şebekelidir. Tam eksendeki tepe pencereleri ise sivri kemerli ve revzenlidir. Yapıda giriş revakı kubbesinde, ana kubbede ve tromplarda kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Duvar örgüsü bir sıra taş, üç sıra tuğladan meydana gelen almaşık örgüdür. Etrafındaki arsada kabirler, giriş revakının önünde cadde üzerinde beş adet dükkân yer alır. Çeşme Câmî-i Kebîr caddesi üstündeki türbenin cephesindedir. Ta'lik hatlı 976 (1568-69) tarihli kitâbesi türbe penceresinin solunda yer alır. Yol kotunun yükselmesi sonucu yalağı altta kalan çeşmede Bursa kemerli bir nişin içinde dikdörtgen çerçeveli bir ayna taşı bulunur. Çerçevenin içi sivri bir kemer ve üzerindeki içi boş bir kartuşla dolgulanmıştır. Çeşme nişinin üstüne denk gelen türbe penceresi aynı zamanda dua penceresi işlevine sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1943, I, 23-24; Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 197-200; Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 130-133; Suphi Saatçi, Mimar Sinan Yapılarındaki Kitabeler, İstanbul 1988, s. 75-80; Yıldız Demiriz, Eyüp'teki Türbeler, Ankara 1989, s. 72-75; Mehmet Nermi Haskan, Eyüp Tarihi, İstanbul 1993, I, 257-260; II, 9, 26-27, 138; Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul 1993, s. 570-571; Engin Özdeniz, İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri, İstanbul 1995, s. 346-347; Yusuf Alemdar, XV-XVI. Asırlarda İstanbul Dârü'l-kurrâ'ları (yüksek lisans tezi, 1996), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92-97; Nail Bayraktar, "Eyüp Vakıf Kütüphaneleri", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II: Tebliğler, İstanbul 1998, s. 67-68; Hakkı Önkâl, "Eyüp Türbeleri", a.e., s. 74; İsmail Orman, İstanbul'daki XVI. Yüzyıl Türbelerinin Çini Süsleme Programları (yüksek lisans tezi, 1999), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 204-210; Gökçen Tuba Temelci, Eyüp Sokullu Mehmed Paşa Medresesi Restorasyon Projesi (yüksek lisans tezi, 1999), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Ankara 2000, s. 301-303; Zeynep Ahunbay, "Eyüp'teki Osmanlı Eğitim Yapıları ve Korunmalarıyla İlgili Öneriler", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV: Tebliğler, İstanbul 2000, s. 132-135; Z. Cihan Özsayın, "Eyüp'te Mimar Sinan Türbelerinin Hat Sanatı Düzenleri", a.e., s. 337; Erol Gürdal - Ahmet Ersen,

“Tarihi Yapılarda Duvar Onarımları ve Tarihsel Otantikliğin Korunması, Eyüp-Sokollu Mehmed Paşa Medresesi Örneği”, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V: Tebliğler, İstanbul 2002, s. 126-129; Gülrü Necipoğlu, The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire, Princeton 2005, s. 333-335. cilt: 37, sayfa: 358-359

Sevgi Parlak

FERHAD PAŞA CAMİİ

Çatalca’da XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından yapılan cami.

Aynı addaki iki vezirden hangisi tarafından yaptırıldığı hususunda şüpheler bulunan caminin cümle kapısı üstünde bulunan iki satırlık kitâbede, “Sâhibü’l-hayrât ve’l hasenât merhum Ferhad Paşa’nın ruhiyçün Fâtiha, sene 1006” ibaresi bulunur. Buna göre cami 1006 (1597-98) yılında o sırada artık hayatta olmayan Ferhad Paşa için yaptırılmıştır. Fazıl Ayanoğlu, caminin bânisinin 1591-1595 yılları arasında iki defa sadrazamlık yapan ve 1595’te idam edilen Ferhad Paşa olduğu görüşündedir. Fakat Mimar Sinan’ın eserlerinin adlarını veren tezkirelerin birinde “Çatalca’da merhum Ferhad Paşa Camii” denildiğine göre bu eser düzenlenmeden ve Sinan’ın 1588’de vefatından önce caminin bânisi Ferhad Paşa ölmüş olmalıdır. Bu noktadan hareket eden Aptullah Kuran, Çatalca’daki caminin Kanûnî Sultan Süleyman ile II. Selim dönemlerinin vezirlerinden Damad Ferhad Paşa’nın vakfı olduğu sonucuna varmıştır. Şehzade Mehmed’in kızı Hümâ Sultan’ın kocası olan Ferhad Paşa 1575’te ölmüştür. Aynı vezirin, yine Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş başka bir hayratı Kastamonu’da 967 (1559-60) tarihli camidir. Aptullah Kuran’a göre kapı üstündeki kitâbe caminin yapımından sonra buraya çakılmış olup gerçek bir belge durumunda değildir. Evliya Çelebi, 1653 yılında Edirne üzerinden İstanbul’a dönerken uğradığı Çatalca kasabasında bulunan pek çok cami ve meşid arasında bunların “en mükellef ve müzeyyen”i olarak Ferhad Paşa Camii’ni gösterir. Evliya Çelebi, Ferhad Paşa’nın Sultan Süleyman Han’ın vezirlerinden olduğunu belirttikten sonra onun II. Selim ve III. Murad dönemlerine de eriştiğini söylemekle her iki Ferhad Paşa’yı birbirine karıştırmıştır. Ayrıca caminin şehrin tam ortasında yüksek bir yerde ve etrafının ağaçlarla kaplı olduğuna, yüksek bir minaresi bulunduğuna işaret eder. Cami tamamen kurşun örtülü olup cemaati çok kalabalıktır.

Caminin tarih boyunca fazla bir değişikliğe uğramadığı sanılmaktadır. Ahşap mahfille minberin ve kalem işi nakışların XVIII. yüzyıl içinde gerçekleşen bir tamirde yapıldığı tahmin edilmektedir. Cami Vakıflar İdaresi tarafından 1968-1970 yılları arasında önemli ölçüde tamir edilmiştir.

Ferhad Paşa Camii Çatalca kasabasının batısında, oldukça dik bir yamaç üzerinde inşa edilmiştir. Etrafi kesme taş duvarla çevrili geniş bir avlunun içindedir. Avluda cami ekseninde olmayan bir şadırvan yer almıştır. Bu sekiz köşeli ve ahşap çatılı şadırvanın üst örtüsü çok yeni olmakla beraber mermer havuz göbeği eskidir.

Cami, mukarnaslı başlıklı dört mermer sütunla desteklenen kemerlere oturan üç eşit kubbeli bir son cemaat yerine sahiptir. Bunun dışında pek çok camide de rastlandığı gibi yapıyı üç taraftan saran ve sivri kemerleri yine sütun ve kare pâyelere dayanan ikinci bir revak vardır. Bu revakın üstü, öne meyilli ve kurşun kaplanmış ahşap bir çatı ile örtülüdür. Cümle kapısının fazla bir özelliği yoktur. Esas girişi, yayvan kemeri yeşil ve kırmızı taşlardan geçmeli olarak yapılmıştır. Cami kesme taştan inşa edilmiş

kare planlı bir bina olup üstü yaklaşık 9 m. çapında, sekizgen sağır bir kasnağa oturan ve geçişi pandantiflerle sağlanan bir kubbe ile örtülmüştür. İç mekân her cephede açılmış altlı üstlü dörder pencereden aydınlanır.

Mihrap profilli bir çerçeve içinde olup mukarnaslıdır. Ahşap minber ise XVIII. yüzyıl işi tesiri bırakır. Mihrapla pencerelerin etrafları, kubbe eteği ve pandantiflerin yüzeyleri kalem işi nakışlarla bezenmiştir. Kesme taştan yapılmış minarenin gövdesi on iki pahlıdır.

Kare kürsüden gövdeye geçiş XVI. yüzyıl minarelerinde olduğu gibi kesik piramit biçimindedir. Şerefe çıkmaları ise mukarnaslıdır.

Avlu duvarının bir köşesinde klasik üslûpta bir çeşme vardır. Bunun kemeri altında, cami kapısı üstündeki 1006 (1597-98) tarihli kitâbenin metin bakımından eşi olan bir kitâbe görülür. Aptullah Kuran'a göre bu kitâbe de Ferhad Paşa'nın ölümünden sonra yapılarak çeşmeye konulmuştur. Avlu duvarının diğer köşesinde, yine kesme taş duvarlı ve üstü sağır kasnaklı kubbe ile örtülü bir sıbyan mektebi vardır. Yapının önünde ahşap çatılı, sundurma biçiminde bir giriş holü yer alır. 1968'de cami ile birlikte tamir edilen sıbyan mektebine neden Ramazan Ağa Mektebi denildiği bilinmemektedir. Avlunun diğer köşesinde ise son yıllarda bir Kur'an kursu binası yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Sâî, Tezkiretü'l-ebniye, s. 84, nr. 76; Tuhfetü'l-mi'marin (nşr. Rıfık Melül Meriç, Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I içinde), Ankara 1965, s. 27; Evliya Çelebi. Seyahatnâme, III, 485; Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, İstanbul 1973, s. 28; Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1978, s. 274, nr. 15; a.mlf., "Çatalca'daki Ferhad Paşa Camii", BÜD, III (1975), s. 73-90; Fazıl Ayanoğlu, "Ferhad Paşa ve Gizli Kalan Vakıflar", VD, VII (1968), s. 145-148; Erdem Yücel, "Ferhad Paşa Camii", İst. A, X, 5670-5672.

Semavi Eyice **cilt: 12; sayfa: 386**

ATİK VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul Üsküdar'da III. Murad'ın annesi Nurbânû Vâlide Sultan tarafından 1570-1579 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırılan külliye.

Külliye önceleri Vâlide Sultan adı ile tanınmış, III. Ahmed'in annesi Gülnûş Vâlide Sultan'ın (ö. 1715) Üsküdar İskele Meydanı'nda yeni bir külliye (bk. YENİ VÂLİDE KÜLLİYESİ) inşa ettirmesi üzerine Eski Vâlide, Atik Vâlide veya Vâlide-i Atik adlarıyla anılmaya başlamıştır.

Mimar Sinan'ın tasarlamış olduğu cami, medrese, tekke, sıbyan mektebi, dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray), dârüşşifa ve hamamdan oluşan yapılar topluluğu Toptaşı semtinde ve bugün kendi adını taşıyan mahallede, kuzeyi Çavuşderesi vadisine doğru alçalan çevreye hâkim bir yamaç üzerine kademeli olarak yerleştirilmiştir. Külliyenin merkezini oluşturan cami-medrese grubu ortada yer almakta, caminin kuzeyinde şadırvan avlusu, avlunun bitişiğinde de daha alçakta kalan medrese bulunmaktadır. Caminin güney yönünde zamanla bir hazîre teşekkül etmiştir. Batı yönünde ve Kartal Baba caddesinin öbür yakasında, birbirlerine bitişik olan fakat kendi içlerinde bağımsız birimler

oluşturan dârülkurrâ, dârülhadis, dârüşşifa ile aşhane, tabhane ve kervansarayı içine alan imaret bulunmaktadır. Bunların işgal ettiği yapı adasını kuzeyde Helvacı Ali, güneyde imaretin sokakları, batıda da Toptaşı caddesi çevrelemektedir. Adanın doğu kanadına, Kartal Baba caddesine paralel uzanan dârülhadis ile bu yapının güney ucuna bitişen dârülkurrâ, arkada daha alçakta kalan batı kesimine de imaret ile dârüşşifa yerleştirilmiştir. Bu binaların kuzeybatısında Toptaşı caddesinin arkasında hamam, cami-medrese grubunun güneyinde ve Çinili Cami sokağının öbür yakasında sıbyan mektebi, doğudaki Tekkeönü sokağının üzerinde ise tekke müstakil yapılar olarak yükselmektedir.

Cami, medrese, tekke, imaret ve dârüşşifanın duvarları kesme köfeki taşı ile örülmüş, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, kervansaray ve hamamda ise bir sıra taş, bir sıra tuğla örgü tercih edilmiştir. Duvarların yanı sıra diğer taşıyıcılardan pâyeler de kesme köfeki taşı ile örülmüş, sütunlar ve başlıklar ise beyaz mermerden yapılmıştır. Üst yapıyı oluşturan kubbe ve tonozlarda örgü malzemesi olarak tuğla kullanılmış, üzerleri kurşunla kaplanmıştır. Pencere, klasik Osmanlı üslûbündeki düzene uygun olarak iki sıra, caminin bazı duvarlarında ise üç sıra halinde tertip edilmiş, alttakiler dikdörtgen açıklıklı beyaz mermer söveler ve lokmalı demir parmaklıklarla, üsttekiler de sivri kemerli açıklıklar ve çift cidarlı revzenlerle teşhiz edilmiştir. Caminin son cemaat yeri revağında görülen mukarnaslı başlıklar dışında külliye'deki bütün sütun başlıkları baklavalı tiptedir. Kemerlerin ise tekke revağındaki kırık kaş kemerler hariç tamamı sivri kemerdir. Kapı sövelerinde, şadırvan haznelerinde ve daha bazı detaylarda yapı malzemesi olarak beyaz mermer tercih edilmiştir

Cami. Külliye'nin ana yapısı olan caminin bugünkü durumuna üç safhada ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. 1. 1570-1579 yılları arasında inşa edilen ve kesinlikle Mimar Sinan'ın eseri olan ilk cami, bugünkü caminin altıgen şemaya sahip orta bölümüdür. Bu durumda, kuzey yönünde son cemaat yeri ile ahşap çatılı ikinci bir revak daha bulunmakta ve bu dış revak, harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan minarelerin güney sınırına kadar ilerleyerek son cemaat yerini üç yönden kuşatmakta idi. 2. Vakfın ilk mütevellisi Pîr Ali b. Mustafa'nın göreve getirildiği 1582 yılı başları ile, halen cami kapısında yer alan ve yapıyı tarihlemeye birçok araştırmacıyı yanlışlığa sürüklemiş olan kitâbenin konulduğu 1583 yılı arasında harim, batı ve doğuya doğru ikişer kubbeli birer sahn eklenerek büyütülmüştür.

Bu ameliye sonucunda cami harimi, Osmanlı mimarisinde ilk defa 1437-1447 tarihli Edirne Üç Şerefeli Camii'nde görülen ve Sinan tarafından 1555-1556 tarihli Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nde tekrar ele alınarak geliştirilen şemaya sahip olmuş, minareler klasik Osmanlı üslûbuna ters düşen bir tertiple yapı kitlesinin içinde kalmış ve ikinci revak harimin kuzey duvarı hizasında kesilerek birer kemeri yeni inşa edilen duvarların içine gömülmüştür. Sinan'ın 1580'lerde iyice yaşlandığı ve çeşitli inşaatlarda yardımcıları olan mimarları görevlendirdiği göz önüne alınırsa, bu ikinci safhada işin meselâ Dâvud Ağa'ya (ö. 1598) tevdi edilmiş olduğu düşünülebilir. Öte yandan, Üsküdar sakinleri arasında yaygın bir rivayetten, inşaatın ikinci safhasında çalışan mimarlardan birinin adı öğrenilebilmektedir. Bu rivayete göre, külliye'nin inşaatında görev alan Sinan'ın çıraklarından bir mimar buradan götürdüğü malzeme ile Üsküdar'ın Hayreddin Çavuş (Debbağlar) mahallesinde kendi adına bir mescid-tekke inşa etmiş, mesele ortaya çıkınca da idam edilerek bânisi olduğu yapının hazîresine gömülmüştür. Bu mimarın adı "Kurban" (halk dilinde "Kurbağa") lakaplı Nasuh'tur (ö. 1586). 3. II. Mahmud devrinde ve muhtemelen 1834 yılında, cami kitlesine saplanan şadırvan avlusu revağının iki birimi iptal ve harimin batı yönündeki pencere düzeni kısmen tâdil edilerek caminin güneybatı köşesine, müstakil girişi bulunan bir hünkâr dairesi ve mahfilî ilâve edilmiştir. Ayrıca cami, sonuncusu 1956-1972 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle gerçekleştirilmiş olmak üzere birçok defa tamir edilmiştir.

Camiyi kuzey, doğu ve batı yönlerinde çevreleyen şadırvan avlusuna, her biri ayrı yöndeki dört kapıdan girilmektedir. Güneydeki kapı, kısmen hazîre olarak kullanılan, şadırvan avlusuyla aynı seviyedeki dış

avluya açılmakta, medrese avlusuna geçit veren kuzeydeki ile sokaklara açılan diğer ikisinde merdivenler bulunmaktadır. Avlu duvarının dış yüzeyinde üçü batı girişinin, biri de doğu girişinin yanında olmak üzere toplam dört adet sivri kemerli çeşme yer almaktadır. Güneydekinin dışında kalan girişlerin üzerine, muhtemelen bevvâb*ların ikametine mahsus, kaburgalı çapraz tonozlara oturan, kare planlı ve kubbeli birer oda yerleştirilmiştir. Avluyu kuşatan revaklar, bu odalarla aynı boyutlarda ve pandantifli kubbelerle örtülü otuz sekiz birimden oluşmaktadır. Her birimde dikdörtgen açıklıklı ve sivri tahfif kemerli birer pencere yer almaktadır. Avlunun ortasında yakın zamanda (1986) tamir edilmiş olan çokgen hazneli şadırvan yükselmektedir.

Caminin giriş cephesindeki dış revak, köşelerde ve ortada yer alan dört pâyeye ile on altı sütuna oturan, beyaz mermer ve somakiden örülmüş sivri kemerlerle dışarıya açılmaktadır. Ortadaki pâyelerin taçkapı ile aynı ekseninde bulunan açıklığı basık bir kemerle geçilmiştir. Kurşunla kaplı olan ahşap çatı ise kısa bir saçakla son bulmaktadır. Dış revağın içine gömülmüş olan son cemaat yeri beş birimlidir. Yüksek tutulmuş olan ortadaki birim aynalı tonozla, diğerleri pandantifli kubbelerle örtülüdür. Tamamen beyaz mermerden yapılmış olan taçkapı, kaval silmeli dış çerçevesi, basık kemerli açıklığı, mukarnaslı ve sarkıtlı kavsarası, köşelerde kum saatli sütunçeleri, yanlarda yarım sekizgen planlı ve mukarnaslı hücreleriyle titiz bir işçiliğin yanı sıra klasik üslûbun bütün özelliklerini aksettirmektedir. Kemerin üzerinde yer alan ve Vâlîde Sultan'ın adı ile 991 (1583) tarihini veren manzum kitâbe, ahşap bir levha üzerine ta'lik hatla yazılmıştır. Taçkapıya göre simetrik olarak sağda ve solda pencereler, birer küçük mihrap ile minare girişleri ve ayrıca doğu köşesinde de üst kat mahfillerine çıkan merdivenin girişi yer almaktadır.

Harimin ilk inşa döneminden kalan orta bölümü yaklaşık 13 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Yapının gerek dış görünüşüne gerekse iç mekânına hâkim olan bu merkezî kubbe güneyde ve kuzeyde ikişer duvar pâyesine, batıda ve doğuda birer kahverengi somaki sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınmaktadır. Sütunlar küçük kemerlerle arkalarındaki pâyelere bağlanmışlardır. Merkezî kubbe ikisi batıda, ikisi doğuda, biri de güneyde olmak üzere toplam beş yarım kubbe ile takviye edilmiş ve bütün bu örtü unsurları ile düşey satırların arasına küçük pandantifler yerleştirilmiştir.

Harim kible yönündeki iki duvar pâyesi arasında, bir yarım kubbe derinliği kadar ileriye doğru geniş tutulmuş, bu şekilde güney duvarının ortasında mihrabı barındıran ve üstü bu yöndeki yarım kubbe ile örtülü olan bir çıkıntı elde edilmiştir. Doğudaki ve batıdaki sütunların arkasında yer alan pâyeler ilk yapılaşlarında duvar pâyesi niteliğinde iken harimin genişletilmesi sırasında, buradaki duvarların kaldırılması üzerine orta pâyesi durumuna gelmişlerdir. Bu pâyeler, güneydeki ve kuzeydeki duvarlarla geri çekilen doğu ve batı duvarlarındaki pâyelere birer sivri kemerle bağlanmış ve her iki yönde kemer açıklıkları çapında ikişer kubbe inşa edilmiş, böylece harim ikişer kubbeli iki sahnla yanlara doğru genişletilmiştir.

Bursa kemercikleriyle donatılmış korkulukların sınırladığı mahfiller, harimi batı, doğu ve kuzey yönlerinde kuşatmaktadır. Müezzinlere mahsus olan kuzey kanadında taçkapı hizasına gelen kesimin zemini yükseltilmiş ve yine aynı hizanın yukarısında duvar pâyeleri arasındaki girintiye iki mahfil daha yerleştirilmiştir. Bunlardan alttaki taçkapı kitlesinin üzerine oturmakta, diğeri bu kitleye basan sivri kemerli bir revak tarafından taşınmaktadır. Mahfillerin güneybatı kesimi hünkâr mahfiline dönüştürülmüş ve sonradan yapılan ahşap çıkmalarla genişletilmiştir. Beden duvarlarında yetmiş üç, yarım kubbelerin eteklerinde yirmi üç, merkezî kubbenin kasnağında on sekiz tane olmak üzere toplam 114 pencereden ışık alan ve ayrıca başarılı nisbetlerle şekillendirilmiş bulunan harim son derece ferahtır. Kare planlı kaidelere, üçgen yüzeylerden oluşan kürsülere, çokgen gövdelere ve peteklere sahip olan minareler XVIII. yüzyılda, muhtemelen meşhur 1765 depreminde, doğudaki kaidesine, batıdaki de şerefesinin altına kadar yıkılmış, daha sonraki tarihlerde şerefelerin altındaki yumurta dizisi ve ahşap

külâhın altındaki gırlanlar gibi o dönemde revaçta olan barok üslûba uygun detaylarla yeniden inşa edilmişlerdir.

Hünkâr dairesi, dış avlu ve şadırvan avlusu yönünde tamamen direkler üzerine oturan fevkanî bir yapıdır. Kısmî zemin katta, Osmanlı baroğuna has birleşik kemerle donatılmış olan giriş, küçük bir taşlık ve üst kata çıkan ahşap bir merdiven yer almaktadır. Caminin güneybatı köşesindeki kubbeli birimin altına rastlayan hünkâr mahfilî ile bağlantılı olan üst kat, padişah ve maiyetinin dinlenmelerine mahsus mekânlardan meydana gelmektedir. Bu mekânların, iç yüzleri bağdadî sıvalı duvarları, dikdörtgen açıklıklı ve pancurlu pencereleri, hafif içbükey saçakları ve her iki yönde ilerleyen çıkmaları hünkâr dairesine eski bir İstanbul konağı görünümünü kazandırmaktadır. Mahfilin harime bakan ve orta yerinde kavisli bir çıkma yapan doğu sınırında, baroğun bütün özelliklerini sergileyen oymalı ve yıldızlı ahşap hotozlarla taçlandırılmış kafesler sıralanmaktadır. Biri kuzey, diğeri güney duvarında olmak üzere iki pano halinde düzenlenmiş resimler, Batılılaşma dönemi Türk resim sanatının dikkate değer örneklerindedir. Sultan II. Mahmud devrine tarihlenen bu resimlerde, dönemin baroktan ampire geçiş sırasındaki mimari zevkini yansıtan hayalî saray enteryörleri tasvir edilmiştir. Kordonlarla tutturulmuş perde kıvrımları ile sınırlandırılmış olan kompozisyonun güney duvarındaki kesiminde, sarayın bir penceresinden, tam olarak teşhis edilemeyen, ancak bazı detayları ile 1826 tarihli Tophane Nusretiye Camii'ni hatırlatan bir yapı seyredilmektedir. Mahfilin güney duvarında iki pencere arasına, perde ve kandil motifleriyle süslenmiş ufak bir mihrap yerleştirilmiştir. Batı duvarındaki pencerelerden birisi hünkâr dairesiyle bağlantıyı temin etmek üzere kapıya, diğeri de iptal edilerek kafeslerle aynı malzeme ve üslûp özelliklerine sahip bir hotozun taçlandığı tezyinî bir nişe dönüştürülmüştür. Caminin kible tarafındaki dış avlunun büyük bir kısmı hazîre olarak değerlendirilmiştir. Daha ziyade XVIII ve XIX. yüzyıllara ait dikkate değer mezar taşlarının bulunduğu hazîrenin batı duvarında, pencere üstlerine konulmuş bazıları ölümü hatırlatan muhtelif âyetlerden oluşan kitâbeler mevcuttur.

Sinan'ın hemen bütün eserlerinde olduğu gibi Atik Vâlide Camii'nde de nisbetlerin âhengi ile anlam kazanan cephelerde süsleme yok denecek kadar azdır. Buna karşılık iç mekânda oldukça zengin bir süsleme programının uygulanmış olduğu görülmektedir.

Tezyinat unsurları içinde öncelikle, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çinçiliğinin gerek kalite ve teknik, gerekse renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan panoları zikretmek gerekir. Hepsi sıraltı tekniğinde imal edilmiş olan ve renkli kompozisyonlarında natüralist çiçek motifleri ağır basan bu çiniler mihrap çıkıntısında yoğunlaşmaktadır. Bu bölümdeki pencerelerin üst hizasında yer alan ve mihrap tarafından iki eşit parçaya bölünen yazı kuşağında, lâcivert zemin üzerine beyazla ve celî-sülüsle kaleme alınmış Âyetü'l-kürsî bulunmaktadır. Zemininde yer yer rozetlerin, küçük çiçeklerin, yaprakların ve geometrik geçmelerin serpiştirilmiş olduğu yazı kuşağında bazı harflerin karınları firûze ve meşhur mercan kırmızısı ile renklendirilmiştir. Güney duvarındaki pencerelerin iç, kuzey duvarındakilerin ise dış yüzlerinde aynı özellikleri paylaşan yazı panoları mevcuttur. Camideki çini süsleme unsurları içinde en önemlileri, mihrap çıkıntısının yan duvarlarında yer alan birbirinin aynı iki büyük panodur. Bunlarda, mercan kırmızısı zemin üzerine beyaz rûmîlerle süslü bir vazodan birbirlerine bağlı iki şemse çıkmaktadır. Şemselerin içine oldukça girift bir düzende, lâcivert zemin üzerine beyaz, mercan kırmızısı ve koyu yeşille renklendirilmiş lâleler, karanfiller, birtakım ufak çiçekler ve yapraklar yerleştirilmiştir. Geriye kalan sağ ve sol kesimlerde zarif kıvrımlarla yükselen kahverengi dallar üzerinde, ortaları mercan kırmızısı, yaprakları mavi bahar çiçekleri ile küçük yeşil yapraklar görülmektedir. Camideki süslemeli kısımlar arasında, sedef ve fildişi kakmalarla zenginleştirilmiş geometrik kompozisyonları ile kapı ve pencere kanatları bütünüyle beyaz mermerden yapılmış klasik üslûba uygun nisbet ve detayları ile dikkati çeken mihrap ve özellikle, şebekeli bölümleri yarı şeffaf satırlar oluşturacak kadar ince bir işçilik gösteren minber önem taşımaktadır. Kubbede, kemerlerin iç satırlarında ve pandantiflerde yer alan ve rûmî, palmet, şakayık gibi klasik süsleme

unsurlarını ihtiva eden kalem işleri ile koyu kırmızı zemin üzerine açık kırmızı boya ve yaldızla yapılmış, tezhip denilebilecek incelikte bir işçiliğe sahip olan mahfil tavanlarındaki tezyinat ve ayrıca renkli camlarla işlenmiş alçı revzenler de zikredilmeye değer sanat çalışmalarıdır.

Medrese. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1963-1964 yıllarında onarılmış, ancak herhangi bir hizmete tahsis edilmediğinden kısa bir müddet sonra yoksul ailelerce işgal edilmiş ve halen mesken olarak kullanılmaktadır. Yamuk planlı medrese avlusu doğu, batı ve kuzeyde revaklar ve hücreler, güneyde ise yüksekte kalan şadırvan avlusunun duvarı ile sınırlandırılmıştır. Medreseye nisbetle alçakta kalan Vâlide Kâhyası sokağı boyunca uzanan kuzey duvarı, istinat duvarı niteliğinde olup payandalarla takviye edilmiştir. Esas giriş batıda Kartal Baba caddesine açılmakta, kuzeydeki merdivenli geçit de cami-medrese bağlantısını temin etmektedir. Avlunun ortasında, sütunları ve üst yapısı ortadan kalkmış olan şadırvanın sekizgen haznesi göze çarpmaktadır. Revak, dikdörtgen planlı olan üçü aynalı tonozlarla, kare planlı olan diğerleri ise pandantifli kubbelerle örtülü on dokuz birimden oluşmaktadır. Dördü batıda, ikisi doğuda, on ikisi kuzeyde yer almak üzere toplam on sekiz tane olan hücrelerden on beşinin talebeye, ikisinin muîd*lere, birinin de bevvâba tahsis edilmiş olduğu vakfiyede kayıtlıdır. Kare planlı olan bu mekânlar pandantifli kubbeler, revağa açılan birer kapı ve pencere, dışarıya bakan ikişer tepe penceresi, birer ocak ve çok sayıda dolap nişleriyle donatılmışlardır. Kuzey kanadındaki hücre dizisinin ortasına, yaklaşık dört hücre büyüklüğünde olduğundan ve hücrelerden biraz geriye çekilmiş bulunduğundan dolayı medrese kitlesinden dışarıya taşan kare planlı dershane yerleştirilmiştir. Güney yönünde, dört köşe iki mermer sütuna oturan kemerlerden oluşan ikinci bir revak parçası bulunmaktadır. Ayrıca hücrelerden daha yüksek tutulmuş olduğu için yapının dış görünümüne hâkim olan dershane, kuzeydeki sokağın öbür yakasında yer alan iki pâyeye ile, medrese duvarına basan üç adet sivri kemerin taşıdığı çok basık bir tekne tonozun üstüne oturmaktadır. Böylece fevkanî bir mekân niteliği kazanmış olan dershane, altından geçen sokağı tıkamadığı gibi çevreye özellik kazandıran bir mimari unsur oluşturmuştur. Ayrıca içine ufak bir çeşmenin kondurulmuş olması bu tonozlu geçidi daha da cazip kılmaktadır.

Dershanenin basık kemerli kapısı, güney duvarının ortasında basamaklarla çıkılan bir sahanlığın önünde yer almaktadır. Sekizgen kasnakla takviye edilmiş bir kubbenin örttüğü binanın güney duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında birer çift pencere bulunmasına karşılık komşu meskenlere bakan kuzey duvar, muhtemelen mahremiyetin ve sessizliğin korunması gayesiyle sağır bırakılmıştır. Medresenin helâları doğu kanadının arkasındaki küçük ve müstakil bir avlunun etrafında sıralanmaktadır. Avlunun güneybatı köşesinde, girişin hemen yanında yer alan ve bağdadî sıvalı duvarları, caddeye doğru taşan çıkması ve ahşap saçakları ile ufak bir köşk görünümü arzeden fevkanî yapının, külliyedeki sıbyan mektebinin XVIII. yüzyılda kütüphaneye çevrilmesinden sonra aynı görevi üstlenmek üzere inşa edildiği tahmin edilebilir.

Tekke. Kaynaklarda Atik Vâlide Sultan, Eski Vâlide, Vâlide-i Atik, Karabaş Velî ve Karabaş Ali Efendi gibi adlarla anılan tekkenin bazı eserlerde görülen muğlak ya da yanlış ifadelerin aksine, baştan beri külliyenin mimari programı içinde yer aldığı ve tarikatların ilgasına kadar aslî görevini aralıksız sürdürdüğü, Nurbânû Vâlide Sultan vakfiyesinden, Vakıflar Arşivi'ndeki kayıtlardan ve meşâyih listesinden kesin olarak anlaşılmaktadır. Başından beri Halvetiyye'ye bağlı bulunan tekkenin postuna 1670'te bu tarikatın Karabaşîyye kolunu kurmuş olan, Karabaş Velî veya el-Atvel (en uzun) lakaplı Şeyh Hacı Ali Alâeddin Efendi (ö. 1685) geçmiş ve sürgüne gönderildiği 1679 yılına kadar burada irşad ile meşgul olmuştur. Dolayısıyla tekkenin bu müddet zarfında yeni kurulan Karabaşîyye'nin âsitâne*si olduğu söylenebilir. Kendisinden sonra yerine sırasıyla Halvetiyye-Nûriyye'den Bülbülcüzâde Şeyh Fethi Abdülkerim Efendi (ö. 1694) ile oğlu Abdürrahim Münib Efendi (ö. 1713) geçmişler, daha sonra tekke Halvetiyye-Şâbâniyye'ye intikal etmiş ve sonuna kadar da bu kola hizmet vermiştir. Kapatıldıktan

sonra uzun süre metrük kalıp harap hale gelen yapı 1970’li yıllarda tamir edilerek İlim Yayma Cemiyeti’ne bağlı bir talebe yurdu haline getirilmiş olup bugün oldukça bakımlı durumdadır.

Yamuk planlı bir avlu ve bunu çevreleyen kırık kaş kemerli ve ahşap çatılı revakların arkasında, dört yönde dizilmiş otuz beş adet kare planlı ve kubbeli birim yer almaktadır. Bunlardan yapının güneybatı köşesinde bulunan iki tanesi, eksenleri kaydırılmış bir giriş bölümü teşkil edecek şekilde düzenlenmiş, geriye kalan otuz üç tanesi ise şeyh ile dervişlerin ikametine tahsis edilmiştir. Nitekim vakfiyede de “hankah” ve “ribat” adlarıyla anılan tekkede “bir şeyh ile otuz iki nefer fukara”nın ikamet etmesi istenmektedir. Doğu kanadının ortasındaki hücrelerin arasında kare planlı ve kubbeli tevhidhane kitlesi yer alır. Hücre kubbeleri pandantiflere, tevhidhane kubbesi ise içeriden mukarnaslı konsollarla takviye edilmiş sivri tromplara, dışarıdan on ikigen kasnağa oturmaktadır. Tekkenin yegâne girişi, tepesi mukarnaslı bir pâyecikle yumuşatılmış olan güneybatı köşesindedir. Basık kemerin üstünde yer alan ta’likle yazılmış tarihsiz kitâbede görülen “Hazret-i Şa’bân-ı Velî” ibaresi, bu bölümün tekkenin Şâbâniyye’ye intikal ettiği 1713 tarihinden sonra yapıldığını göstermektedir. Köşedekiler dışında kalan hücrelerde, revaklara açılan kapılardan başka avluya bakan birer dikdörtgen pencere ile birer dairevi tepe penceresi bulunmaktadır. Komşu hücrelerin pahlınlaması ile elde edilmiş verev dehlizlerden geçilen, avluya pencere açılması imkânsız köşe hücrelerinde ise ışık ve hava ihtiyacı dışarıya açılan pencerelerle sağlanmıştır. Birçok dolap nişiyle donatılmış bulunan bu mekânlarda, tevhidhaneye komşu olan ikisi hariç, ocak bulunmamaktadır. Tevhidhane ile bağlantısı bulunan bu iki ocaklı mekândan, diğerlerinden daha büyük ve dikdörtgen planlı olan güneydeki şeyh odası, kuzeydeki kahve ocağı ya da meydan odası gibi kullanıldığı tahmin edilebilir. Doğuda yapı kitlesinden dışarıya taşmış olan tevhidhanenin hücrelerle aynı hizadaki duvarının ortasında basık kemerli giriş bulunmaktadır.

Altısı altta, sekizi üstte toplam on dört pencereye sahip olan tevhidhanenin kuzey ve güney duvarlarının ortasında, kavsaraları mukarnaslı birer niş yer almaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvandan günümüze ancak sekizgen kaide ulaşabilmiştir.

Tekkenin mimarisinde dikkati çeken en önemli husus, medreseden farklı olarak cephelerin, konulması zaruri görülen mahdut miktarda pencere dışında tamamen sağır bırakılması, buna karşılık avlu cephelerinin hareketli bir ifadeye sahip kılınmasıdır. Yapının tasarımında, büyük bir ihtimalle tekke hayatının gereği olan içe dönüklük etkili olmuştur. Aynı ihtimal yine Sinan’ın eseri olan Kadırga’daki 1574 tarihli Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi’nin tekkesi için de geçerlidir ve her iki tekkenin de başından beri, sistemini halvet* üzerine kurmuş, hatta adını bile ondan almış olan Halvetiyye tarikatına hizmet vermeleri bu ihtimali güçlendirmektedir.

Sıbyan Mektebi. Feridun Ağa adında bir hayır sahibi tarafından XVIII. yüzyılda kütüphaneye çevrilerek geçen yüzyılın sonlarına kadar bu maksatla kullanılan bina daha sonra terkedilerek harap olmuştur. Günümüzde mesken olarak kullanılan yapı tamire muhtaç durumdadır. İçeriden pandantiflere oturan kasnaksız bir kubbe ile örtülü kare planlı bir mekândan ibaret olan sıbyan mektebinin girişi, aslında ahşap bir saçakla donatılmış olduğu anlaşılan doğu cephesindedir. Gerek bu cephede gerekse güney ve batı cephelerinde iki sıra halinde düzenlenmiş pencereler yer almakta iken sokak boyunca uzanan kuzey cephesinin medresede olduğu gibi sağır bırakıldığı dikkati çekmektedir.

Dârülhadis, dârülkurrâ, imaret (aşhane, tabhane, kervansaray) ve dârüşşifa. Yekpâre bir yapı adası oluşturan bu bölümler XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren asıl fonksiyonlarının dışında birtakım yeni faaliyetlere tahsis edilmişlerdir; imaret ile dârüşşifa sırasıyla Nizâm-ı Cedîd, Sekbân-ı Cihâdiyye ve Asâkir-i Nizâmiyye askerlerinin kışlası (1800-1865), akıl hastahanesi (1865-1927) ve Tekel Yaprak

Tütün Bakım Atölyesi (1935-1976) olmuş; dârüşşifa 1977'de Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne devredilmiş, dârülhadis-dârülkurrâ grubu ise Cumhuriyet devrinde yakın bir geçmişe kadar Toptaşı Cezaevi olarak kullanılmıştır. Bu arada söz konusu bölümler, özellikle 1834-1835'te mimari hüviyetlerini yozlaştıran çeşitli tâdilâta da mâruz bırakılmışlardır.

Dârülhadis, pandantifli kubbeler ve batıya açılan iki sıra pencereye sahip, doğu yönünde sakıflı bir revakla kuşatılmış kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dizi hücreden ibarettir. Bu dizinin güney ucunda da cezaevinin hamamı olarak kullanıldığı bilinen, dârülhadis hücrelerinden daha büyük ve daha yüksek tutulmuş, kare planlı ve kubbeli bir mekândan ibaret dârülkurrâ yer almaktadır.

Kervansarayın batı, tabhaneye kuzeydoğu ve aşhaneye güneydoğudaki birimleri tahsis edilmiş olan imaretin Toptaşı caddesi üzerinde bulunan cümle kapısı, II. Mahmud devrinde ampir üslûbunda bir sayvanla donatılmış ve kemerinin üstüne adı geçen padişahın tuğrası yerleştirilmiştir. Girişin sağında, istifli sülûsle yazılmış manzum kitâbesinden 987'de (1579) Hasan Çavuş tarafından yaptırıldığı anlaşılan kırık kaş kemerli bir çeşme yer almaktadır. Cümle kapısından, ortada pandantifli bir kubbe ile doğu ve batı yönlerinde birer beşik tonozun örttüğü taşlığa, taşlığın orta bölümünden de kuzey ve güney duvarlarındaki kapılarla kervansarayın eşit büyüklükteki dikdörtgen planlı iki kanadına geçilmektedir. Dış duvarlarının alt kesimi dışında tamamen yenilenmiş olduğu anlaşılan kervansarayın her iki kanadında, birer iç avlu etrafına sıralanmış ikişer katlı muhdes mekânlar bulunmaktadır. Bu kanatların asıllarının, Sinan'ın Büyük Çekmece'deki 974 (1566-67) tarihli Sultan Süleyman Kervansarayı'nda olduğu gibi, üç sıra ayağa oturan kırma ahşap çatılarla örtülü oldukları anlaşılmaktadır.

Giriş taşlığının doğu yönündeki merdivenli ve kubbeli geçitten ulaşılan ve tabhane ile aşhanenin ortasında yer alan ortak avlu, pandantifli küçük kubbelerle örtülü yirmi dokuz birimi ihtiva eden bir revakla kuşatılmıştır. Revağın arkasında, doğu yanlarda dârülhadis hücrelerinin altına isabet eden beşik tonozlu ikişer mekân ile ortada bu mekânlara çıkan bir merdiven mevcuttur. Aynı türde birer mekân da batı kanadında girişin yanlarında yer almakta, kuzey ve güney yönlerinde ise tabhane ile aşhanenin iç avlularına açılan birer kapı ve bu bölümlerin bazı birimlerine açılan kapılarla pencereler sıralanmaktadır. Aynı ölçülere sahip olan aşhane ile tabhane, ortak avluya göre tamamen simetrik tasarlanmıştır. Her ikisi de "T" biçimi birer avluya ve bunu kuşatan beşik tonozlu revaklara sahiptir. Revakların gerisinde doğudaki dârülhadis hücrelerinin altında, dördü beşik tonozlu, diğerleri pandantifli kubbeli olmak üzere toplam on üçer birim sıralanmaktadır. Aşhanenin batısında yer alan havalandırma fenerleriyle donatılmış altı birim mutfaktır. Biri iki birimli ve üç ocaklı, diğeri dört birimli ve beş ocaklı olmak üzere iki bölüm halinde düzenlenmiş bulunan mutfağın doğusundaki iki birimli bölüm yemekhane, diğerleri ise kiler ve ambar olarak tasarlanmıştır. Kervansarayın kanatları ile tabhane ve aşhane kitleleri arasında, ince uzun dikdörtgen planlı birer avlu uzanmaktadır. Orta avluya kapı, "T" planlı avlulara beşik tonozlu birer geçit ile bağlanan bu avlulardan kuzeydeki tabhane helâlarına tahsis edilmiş, ayrıca dışarıya açılan bir kapısı daha bulunan güneydeki ise erzak ve yakacağın cümle kapısından geçirilmeden aşhaneye nakledilebilmesi ve yemek dağıtımını için düşünülmüştür.

Bugün iki katlı, ahşap çatılı ve tabhane ile bağlantılı bir yapı halinde olan dârüşşifanın aslında tek katlı ve kâgir örtülü müstakil bir bina olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeyde Helvacı Ali sokağı üzerindeki girişi tromplu kubbe ile örtülü bir birim takip etmekte ve buradan bir seki ile ikiye ayrılmış dikdörtgen planlı avluya geçilmektedir. Avluyu kuşatan sakıflı revağın arkasındaki mekânlardan güneybatı köşede yer alan tromplu kubbe ile örtülü birim dârüşşifanın mescididir. Güney kanadında ancak dârüşşifanın

ihtiyacına cevap verecek şekilde asgari ölçülerde ele alınmış bir hamam, avlunun çevresinde ise ikisi dikdörtgen planlı ve beşik tonozlu, on ikisi kare planlı ve kubbeli on dört birim bulunmaktadır.

Hamam. Vakfiyede zikredilmeyen, ancak Sinan'ın eserleriyle ilgili tezkirelerde yer alan hamam, geç devirde marangozhane olarak kullanılmış ve Vakıflar İdaresi tarafından son yıllarda tamir edilerek tekrar faaliyete geçirilmiştir. Ufak çapta bir çifte hamam olan yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan ayırım çizgisine göre simetrik olarak yerleştirilmiş soyunmalıklar, birer sofa ile halvetten oluşan soğukluklar ve sıcaklıklar ile bu bölümler boyunca devam eden su haznesinden oluşmaktadır. Bugün yerlerini bir sıra dükkâna terketmiş bulunan soyunmalıkların ahşap çatı ile örtülü oldukları tahmin edilmektedir. Soğukluklar pandantifli kubbelere ve aynalı tonozlarla, sıcaklıklar tromplu kubbelere, su haznesi ise beşik tonozla örtülüdür.

BİBLİYOGRAFYA:

Sâî, Tezkiretü'l-ebniye, s. 24, 33, 35-37, 39, 45, 79, 94, 100, 106, 108, 125; Evliya Çelebi, Seyahatnâme (haz. Zuhurî Danışman), İstanbul 1964-71, I, 328; Ayvansarâyî, Mecmûa-i Tevârih, s. 16, 125; a.mlf., Hadîkatü'l-cevâmi', II, 182-184; Âsitâne Tekkeleri, s. 18; Mecmûa-i Cevâmi', II, 72-73; Bandırmalızâde, Mecmûa-i Tekâyâ, İstanbul 1307, s. 8; Mehmed Râif, Mir'ât-ı İstanbul, İstanbul 1314, I, 128-129; C. Gurlitt, Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907-12, II, 85, levha 28; Osmanlı Müellifleri, I, 96, 138, 217; Halil Edhem [Eldem], Camilerimiz, İstanbul 1932, s. 72-74; Ergun, Antoloji, II, 479, 672; Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II, 258; Konyalı, Mimar Koca Sinan'ın Eserleri, s. 77-85; a.mlf., Üsküdar Tarihi, I, 141-149, 439-445; II, 29; E. Eglî, Sinan, Erlenbach-Stuttgart 1954, s. 105-107; Semavi Eyice, İstanbul-Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs, İstanbul 1955, s. 114; Doğan Kuban, "Les Mosquées à coupole à base hexagonale", BeitrÄge zur Kunstgeschichte Asiens, İstanbul 1963, s. 49-68; a.mlf., "Eski Valide Camii", Mimarlık ve Sanat, sy. 2, İstanbul 1961, s. 33-36; Tahsin Öz, İstanbul Câmileri, Ankara 1965, II, 68-69; G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 288-291; A. Stratton, Sinan, London 1972, s. 159-169; H. Summer v.d.gr., Strolling through Istanbul, İstanbul 1972, s. 425; Metin Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 209-210, 224, 232, 333, 374, 386; Câhid Baltacı, XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 470, 474, 607, 612; Günsel Renda, Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ankara 1977, s. 119-120; W. Müller-Wiener, Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977, s. 402-404; M. Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1980, s. 40; Zâkir Şükrü, Mecmûa-i Tekâyâ (Tayşi), s. 74-75; Aptullah Kuran, "Üsküdar Atik Valide Külliyesinin Yerleşme Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine", Suud Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara 1984, s. 231-248; a.mlf., Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 175-192, 254, 304, 354, 357, 359, 361, 367, 376, 401; A. Gabriel, "Les Mosquées de Constantinople", Syria, VII, Paris 1926, s. 353-419; A. Batur - S. Batur, "Sinan'a Ait Yapıların Listesi", Mimarlık, sy. 49, İstanbul 1967, s. 35-44; K. Tuğcu, "Eski Valide Camii", Hayat Tarih Mecmuası, sy. 2, İstanbul 1967, s. 54-57; F. Akozan, "Türk Külliyeleeri", VD, VIII (1969), s. 303-308; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", TED, sy. 7-8 (1977), s. 277-392; Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", STAD, sy. 2 (1988), s. 3-19; Erdem Yücel, "Eski Valide Camii ve Külliyesi", İst.A, X, 5300-5303. M. Baha Tanman **cilt: 04; sayfa: 69**

SİNAN PAŞA CAMİİ

Kahire’de XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen cami.

Bulak semtinde Câmiussinâniyye caddesinde bulunan cami Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa tarafından 979’da (1571) yaptırılmıştır. Nil nehrinin yakınında etrafı duvarlarla çevrili büyük bir bahçe içindedir. İki bahçe girişinden doğudaki 1902’de yıkılmıştır. 1913’te büyük bir onarım geçiren yapının Kral Fâruk zamanında (1936-1952) başta kubbesi olmak üzere bazı bölümleri yenilenmiş ve önündeki cadde açılmış, 1983 yılında tekrar restore edilmiştir. Düzgün kesme taş işçiliği gösteren yapı Evliya Çelebi tarafından “Rûm tarzı yekpâre müdevver kubbesi resas ile mestûr bir câmi-i nûrdur. Mihrabı ve minberi gayet musannadır. Tûlen ve arzan yüz elli ayaktır” şeklinde tasvir edilmektedir.

Dıştan 27×35 m. ölçülerindeki caminin kuzeybatı, güneybatı ve kuzeydoğu cepheleri aynı düzenlemeye sahiptir. On altı taş ayakla aralarındaki on beş sekizgen veya yuvarlak şekilli mermer sütunun taşıdığı yirmi sekiz sivri kemerle dışarıya açılan bir revak üç cepheyi bir uçtan öbür uca kuşatmaktadır. Giriş kapılarının karşısına denk gelen revak gözleri diğerlerine göre daha büyük tutulmuştur. Kemerlerin hemen üstünde etrafı zencerek motifleriyle çerçevelemiş birer şebekeli yuvarlak pencereye yer verilmiştir. Bunların bazılarında “Allah” lafzı yazılıdır. Revaklar girişlerin bulunduğu kısımlarda taç şeklinde, diğer yerlerde dendanlarla nihayetlenmektedir. Caminin güneybatı cephesinde 1182 (1768) yılında Hasan es-Savvâf tarafından yaptırılan çini bir güneş saati mevcuttur. Güneydoğu cephesinde ise mihrabın üzerinde bir yuvarlak pencere ile iki yanda ikişer tanesi revaklara ait olmak üzere toplam altı dikdörtgen pencere yer alır. Cephe bitkisel motifli dendanlarla son bulmaktadır.

İç mekânı 15×15 m. ölçülerinde kare planlı caminin üç tarafında, ortada mukarnaslı bir niş içinde basık kemerli birer girişle bunların iki yanında sivri kemer alınlıklı, demir parmaklıklı ve dikdörtgen şekilli birer pencerenin açıldığı görülmektedir. Üç yönden sivri kemerlerin taşıdığı ve küçük kubbelerin örttüğü on bir bölümlü bir revakla kuşatılan harim mukarnas dolgulu, üst diliminde “Allah” lafzına yer verilen, üç dilimli trompların taşıdığı sekizgen kasnağa oturan 15 m. yüksekliğindeki bir kubbeyle örtülmüştür. Ahşap trabzanlı bir kedi yolunun bulunduğu kasnakta iki kat halinde bol miktarda pencere açıklığına yer verilmiştir. Bu kadar çok pencere açılmasına rağmen revaklar dolayısıyla cami loş bir iç mekâna sahiptir.

Tromplar üzerinde yükselen kubbeyle örtülü kare mekândan ibaret planı dolayısıyla Sinan Paşa Camii’nin Kahire’deki prototipleri, Çerkez Memlûkleri’nden Emîr Yeşbek Min Mehdî tarafından yaptırılan biri Köbrilkubbe, diğeri Abbâsiye semtinde yer alan iki küçük camidir. Etrafını kuşatan revakları dolayısıyla Edirne Lârî Paşa ve Üsküdar Çinili camileriyle benzerlik gösteren Sinan Paşa Camii Kahire’de inşa edilmiş olan Ebü’z-Zeheb Camii’ne (1189/ 1775) öncülük etmiştir. Kible duvarının ortasındaki çok renkli mermerden yapılmış mihrabı ile kuzeybatıdaki girişin üzerindeki ahşap müezzin mahfili Memlûk tarzındadır. Minberi de ahşaptan ve sadedir. Güneybatıdaki revakın güney köşesinde yer alan minareye revak içerisinden beş basamaklı bir merdivenle çıkılan sivri kemerli bir

girişle ulaşılmaktadır. Kare planlı kaidesi, üçgenlerle geçilen ve silmelerle hareketlendirilmiş silindirik gövdesi, mukarnaslara oturan taş korkuluklu tek şerefesi, peteği ve kurşunla kaplı külâhıyla minare Anadolu üslûbunu taşımaktadır. Caminin güneybatısında ahşap sundurmalı bir abdest alma yeriyle tuvaletlere yer verilmiştir.

Vakfiyede Sinan Paşa'nın camiden başka biri büyük, diğeri küçük iki han, dükkân ve hamam inşa ettirdiği belirtilmektedir. Bir külliye oluşturan bu yapılardan caminin kuzeydoğusunda yer alan büyük han günümüzde demirci atölyelerini barındırmaktadır. 36 × 16,50 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı avlu aslında dört yönden revaklıdır ve ardında hücreler bulunmaktadır. Eskiden kırk bir adet olduğu sanılan hücrelerin sayısı bugün otuz altıdır. Vakfiyeye göre avlunun ortasında merdivenle çıkılan bir musallâ (mescid) vardı. Ayrıca hanın ikinci katında meskenler mevcuttu. Ancak üst kattan günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Sinan Paşa'nın Mısır'dan ayrılışından sonraki bir tarihte yapıldığı sanılan han 3840 m²'lik yüzölçümüyle Osmanlı dönemi Kahire hanlarının en büyüğüdür. Cami ile aynı tarihli olduğu tahmin edilen hamam, aynı cadde üzerinde vakfiyeye dahil dükkânlar arasında çeşitli zamanlardaki onarımlarla günümüze kadar gelebilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Evlîya Çelebi, Seyahatnâme, X, 293-294; Ali Paşa Mübârek, el-Hıttatü't-Tevfîkıyye, Kahire 1986-87, V, 49-51; VI, 199; Sicill-i Osmânî, III, 109-110; Suut Kemal Yetkin, İslâm Sanatı Tarihi, Ankara 1954, s. 283; G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 312; M. Meinecke, "Die Architectur des 16. Jahrhunderts in Kairo, nach der Osmanischen Eroberung von 1517", IVème congrès international d'art turc, Aix-en-Provence 1976, s. 149; Suâd Mâhir Muhammed, Mesâcidü Mısır ve evliyâ'ühâ's-sâlihîn, Kahire 1404/1983, V, 133-140; Kemâleddin Sâmih, el-Ölmâretü'l-İslâmiyye fi Mısır, Kahire 1983, s. 55-56; P. d'Avennes, Arab Art as Seen Through the Monuments of Cairo, Paris 1983, s. 121; C. Williams, Islamic Monuments in Cairo, Cairo 1985, s. 261-262; Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986, s. 265; Hasan Abdülvehhâb, Târîhu'l-mesâcidi'l-eşeriyye fi'l-Şâhîre, Kahire 1993, I, 303-305; İmâd Abdürraûf Muhammed, el-Vekâlâtü'l-Ösmâniyyetü'l-bâkıyye bi-medîneti'l-Şâhîre (yüksek lisans tezi, 1993), Câmiatü'l-Kâhîre, s. 178-183; Abdullah Atia Abdülhafız, Osmanlı Döneminde İstanbul ile Kahire Arasında Mimari Etkileşimler (doktora tezi, 1994), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 44-48; D. Behrens-Abouseif, Islamic Architecture in Cairo, Cairo 1996, s. 161-162; Ahmet Ali Bayhan, Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi (doktora tezi, 1997), Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 193-194.

Ahmet Ali Bayhan **cilt: 37, sayfa: 231-232**

SOKULLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

İstanbul'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen külliye. Eminönü Kadirga semtinde yer alan külliye Mimar Sinan'ın eseri olup cami, medrese, tekke, dükkânlar ve çeşmelerden meydana gelir. Caminin kimin tarafından vakfedilmiş olduğu tartışmalıdır. Külliyyeye adını veren Sokullu Mehmed Paşa'nın (ö. 987/ 1579) vakfiyesinde, gerek Eyüp'te türbesine bitişik medresenin gerekse Kadirga'daki caminin paşa tarafından eşi İsmihan Sultan'a hediye olarak yaptırıldığı belirtilmekte, buna karşılık İsmihan Sultan'ın vakfiyesinde söz konusu yapılar doğrudan ona mal edilmektedir. İsmihan Sultan, Rumeli'de babası II. Selim tarafından 1568'de kendisine ihsan edilen köyler ve tarım arazileriyle

İstanbul'daki gayri menkulleri külliye vakfetmiştir. Külliye'nin batısında vaktiyle Sokullu Mehmed Paşa ile İsmihan Sultan'ın sarayı bulunmaktaydı. Aynı avluyu paylaşan cami-medrese ikilisinin kuzeye açılan ortak girişi üzerinde yer alan kitâbe bu iki yapının tamamlanma tarihini (979/1572) verir. Ayrıca kitâbede burada daha önce bir kilisenin yer aldığı belirtilmiş, bazı araştırmacılar, adı kesin şekilde tesbit edilemeyen bu yapının Azize (Hagia) Anastasia Kilisesi olduğunu ileri sürmüştür. Postnişin olarak görev alması kararlaştırılan Nûreddinzâde Şeyh Mustafa Muslihuddin Efendi'nin inşaat bitirilmeden 981'de (1574) vefat etmesi tekkenin cami ve medreseye göre daha geç bir tarihte tamamlandığını gösterir.

Külliye'nin bulunduğu alanın kuzeydoğu köşesinde Helvacıbaşı İskender Mescidi yer alır (1546). Güneyden kuzeye, ayrıca doğudan batıya doğru eğimli bir araziye yayılan külliye yapıları farklı kotlarda setlere oturtulmuştur. Arsanın kuzey kesimi şadırvan avlusu çevresinde yer alan cami-medrese ikilisine, güney kesimi tekkeye ayrılmıştır. Kuzeydeki ana girişi izleyen merdivenle şadırvan avlusuna çıkılır. Bu avlunun doğu ve batı yönlerine açılan iki tâli girişi vardır. Daha yüksek bir kotta bulunan tekke ise güneydeki Su Terazisi sokağına açılan bağımsız bir girişle donatılmıştır. Tekkeyle cami-medrese ikilisini ayıran duvarın batı tarafındaki kapıdan caminin yanındaki sofaya ulaşılmaktadır. Külliye'nin kuzeybatı köşesinde kitleden çıkıntı yapan su haznesi, bunun üstünde medrese helâlâri ve önünde iki çeşme yer alır. Dükkânlardan altısı kuzeyde medrese odalarının altında ana girişin yanlarında, dördü batıda tekke odalarının altında sıralanır. Külliye'nin çevresindeki yapı adalarında yer aldığı vakfiyede belirtilen iki kervansaray, on dört dükkân, fırın ve on beş odayı içeren bina, camide görevli iki imamın ikametine mahsus, zemin katında üç dükkânın bulunduğu meşruta günümüze kadar gelmemiştir. Yatayda ve düşeyde medrese odalarının kitesinden taşan kare planlı ve kubbeli dersane kuzeydeki geniş, yanlardakiler dar olmak üzere üç sivri kemerle dışa açılan bir alt yapıya oturur. Şadırvan avlusuna ulaştıran ana giriş ve bunu izleyen merdiven dershanenin altında yer almaktadır. Gerek dershanenin gerekse medrese odalarının dış duvarları kesme taş ve tuğla sıralarıyla almaşık olarak örülmüş, buna karşılık dershanenin alt yapısında kesme taş örgü tercih edilmiştir. Dershanenin avlu (güney) yönünde bulunan kubbeli sayvanın altında iki yandan merdivenlerle çıkılan bir sahanlık mevcuttur. İki sıralı pencerelerle donatılan mekânın kubbesi içeriden tromplara, dışarıdan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. On altı adet kare planlı ve kubbeli medrese odası "L" biçiminde iki eşit parça halinde avluyu kuşatmakta, bunların önünde ahşap örtüsü kurşun kaplı revak uzanmaktadır. Revakın taşıyıcı sistemi baklava başlıklı sütunlar ve kırık kaş kemerlerden oluşur. Caminin son cemaat yeri revakıyla medresenin batı ve doğu kanatları arasında kalan avlu yan girişleri müezzin ve kayyuma mahsus fevkanî ve kubbeli odalarla taçlandırılmıştır. Medrese hücrelerine göre daha yüksekte kalan söz konusu odalar medrese ve cami kitlesi arasında kademeli bir geçiş sağlar. Son cemaat yeri kare planlı ve pandantifli kubbelerle örtülü yedi birimden oluşur. Kubbeler mukarnas başlıklı mermer sütunlara oturan sivri kemerlerce taşınmaktadır. Mihrap-taçkapı eksenindeki birimin kemeri diğerlerinden çok az daha geniş ve yüksek tutulmuş, bunun üzerindeki kubbe de hafifçe yükseltilmiştir.

Harim doğu-batı doğrultusunda (enine) gelişen dikdörtgen biçimindedir. Mekânın 13 m. çapındaki kubbesini taşıyan altı adet duvar pâyesinden kuzeyde ve güneyde (mihrap ve giriş cephelerinde) yer alan dördü dikdörtgen, yanlarda yer alan ikisi çokgendir. Kuzey duvarındakiler hariç diğerleri cephelerde çıkıntı yapar. Kubbenin ağırlığı bu pâyelere oturan altı adet sivri kemer aracılığıyla zemine intikal eder. Taşıyıcı sistemi yönlendiren altıgenin kuzey ve güney kenarları harim duvarlarına paralel olup bu yöndeki duvar pâyelerine oturan kemerler duvar sathından az miktarda taşmaktadır. Doğu ve batıdaki pâyelerden hareket eden, kuzey ve güney duvarlarıyla 60° açı yaparak bu yönlerdeki pâyelere ulaşan kemerlerin gerisinde mukarnaslı pandantiflerle donatılmış birer yarım kubbe yer alır. Caminin kitesine merkezdeki kubbe egemendir. Kubbe ağırlığının yan (yatay) birleşkeleri yarım kubbelerce karşılandığından klasik dönem Osmanlı camilerinin büyük çoğunluğunda kubbe kasnağında mevcut

payanda kemerciklerine burada gerek görülmemiştir. Batıda ve doğudaki pâyeler, ayrıca harimin güneydoğu ve güneybatı köşelerindeki payandalar farklı yükseklikte, sekizgen prizma biçiminde kubbeli ağırlık kuleleriyle taçlandırılmıştır. Harimin duvarlarında en alt sırada mermer söveli ve ahşap kepenkli dikdörtgen pencereler, bunların üstünde iki sıra halinde tepe pencereleri bulunur. Yan mahfilleri karanlıkta bırakmamak amacıyla bunların hizasına denk gelen alttan ikinci sıradaki pencereler açılabilir dikdörtgen pencere olarak tasarlanmıştır.

Taşıyıcı sistemi oluşturan duvarların tepe pencerelerinden dinamik ifadeli sivri kemerler kullanılmış, buna karşılık merkezdeki kubbenin silindirik biçimli kasnağında sıralanan pencerelerde statik ifadeli yuvarlak kemerler tercih edilmiştir. Aynı türde kemerler yarım kubbelerin eteğinde de yer alır. Geometrik şebekeli korkulukların sınırlandırdığı yan mahfilleri taşıyan, farklı genişlikte ve yükseklikte, kırmızı ve beyaz taşlarla örülmüş sivri kemerler yeknesak olmayan bir görünüm arzeder. Yan mahfillere göre daha alçak tutulan müezzin mahfili bunların kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Harimin kuzeybatı köşesinde yükselen çokgen gövdeli ve ahşap konik külâhlı minarede şerefe altı mukarnas dolguludur. Minarenin simetriği olan noktaya fevkanî mahfillere çıkan merdiven yerleştirilmiştir. Çevresini kuşatan çini bezemenin ortasında yalın tasarımıyla hoş bir tezat oluşturan mermer mihrap yanlardan çubuklu gömme sütunlarla kuşatılmış ve rûmî dolgulu bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Mukarnaslı kavsaraya sahip mihrap hücre (nişi) kum saatleriyle son bulan yeşil porfirden sütunçelerle sınırlıdır. Geometrik şebekeli korkuluğu, alt kısmındaki dilimli kemerleri, kum saatli ince sütunçeleri ve rûmî bezemeli alınlığa sahip kapısıyla klasik üslûbu yansıtan minber, sivri kemerli köşkünü taçlandıran ve mekânın bezemesine uyum sağlayan çini külâhıyla dikkati çeker.

Cepheleri son derece sade olan caminin iç mekânı zengin süslemeleriyle göz kamaştırır. Sır altı tekniğiyle üretilmiş olup gerek desen ve renk gerekse sırlama açısından dönemin en kaliteli ürünleri olan İznik çinileri bezemeler içinde en çarpıcı grubu meydana getirir. Söz konusu çiniler, içerik bakımından stilize bitkisel motifler ve hat kompozisyonları olarak iki grupta toplanabilir. Hat kompozisyonları ise çeşitli âyetlerin yanı sıra esmâ-i hüsnâdan bazılarını, kelime-i tevhidi, kelime-i şehâdeti, Allah, Muhammed, dört halife, Hasan ve Hüseyin isimlerini içerir. Çini süsleme, harimin güney duvarında iki duvar pâyesi arasında kalan kesimi mihrap ve yatay silmeler dışında tamamen kaplamaktadır. Kubbeyi kuşatan altı adet pandantif de çini kaplıdır. Bunların yanı sıra son cemaat yeri pencereleriyle harimdeki alt sıra pencerelerin üstlerine, en yukarıdaki tepe pencerelerinin aralarına, duvar pâyelerinin üst bitimlerine kare ve yuvarlak hat levhaları yerleştirilmiştir. Sinan'ın diğer bir eseri olan Tahtakale'deki Rüstem Paşa Camii'nden farklı olarak burada çini bezeme mimariyi gölgelememekte, tam aksine tâbi olduğu mekân tasarımının cazibesini arttırmaktadır. Kalem işleri harimdeki diğer önemli bezeme grubunu oluşturur. Kubbede ve yarım kubbelerde merkezdeki dairesel hat kompozisyonlarından eteklere doğru gelişen ışımsal motifler yer alır.

Onarımlarda aslına sadık kalınarak yenilenen bu bezemelerin yanı sıra mahfil tavanlarında ahşap üzerine, girişin küçük tavanında ve bunun üzerindeki mahfilin konsollarında taş üzerine uygulanan kalem işleri kendi türlerinin en güzel örnekleridir. Diğer bir bezeme grubu da avlu girişinin tavanında ve diğer bazı yerlerde bulunan malakârî süslemelerdir. Gerek kalem işlerinde gerekse malakârî bezemelerde sonsuza giden geometrik yıldız geçmeler ve düğümlerle birbirine eklenen şemseler türünden kompozisyonlar kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde Edirne Üç Şerefeli Cami'den (1447) beri var olan, Sinan tarafından birçok camide uygulanan altı destekli şemanın bu yapıda en kusursuz biçimine ulaştığı hususunda bütün araştırmacılar hemfikirdir. Ayrıca camideki süsleme programının mekân tasarımıyla gösterdiği uyum istisnasız bütün yayınlarda vurgulanmıştır. Külliye'deki tekke Osmanlı mimarisinin klasik döneminden kalan nâdir tarikat yapılarındandır. Açık avlulu ve revaklı Osmanlı

medreseleriyle benzerlik gösteren bu tesis kendine has özellikler taşır. Güneyde camiyle aynı eksende yer alan basık kemerli mütevazi kapıdan kare planlı ve kubbeli bir eyvana, buradan da iki sıralı beşer birimden oluşan bir revaka geçilmekte, bunun gerisinde revakla aynı ende olan tevhidhâne bulunmaktadır. Tevhidhâne girişi önündeki kare planlı revak birimi kubbeyle, dikdörtgen olan diğerleri aynalı tonozlarla örtülüdür. Örtü öğelerini taşıyan sivri kemerler kuzeyde ve güneyde duvarlara, ortada kare kesitli sütunlara oturmaktadır. Aynı eksen üzerinde sıralı bu cümle kapısı-revak-tevhidhâne grubunun batı ve doğu yönlerinde on birer adet derviş odası barındıran “L” biçiminde iki kanat uzanır. Konumlarına göre kare ve dikdörtgen planlı olan bu odalar mütemadi beşik tonozla, önlerindeki revak da küfekiden kare kesitli sütunlara oturan ahşap sundurmayla örtülüdür. Batı yönündeki revak odaların bitiminde kuzeye kıvrılıp tevhidhânenin batı yönündeki cephesi boyunca devam eder. Arsanın eğiminden yararlanılarak tekkenin batı kanadı iki katlı olarak tasarlanmış, alt katta basık kemerli bir revakın arkasına dokuz adet beşik tonozlu oda, tevhidhânenin altına da küçük bir hamam yerleştirilmiştir. Tekkenin en ilginç bölümü şüphesiz tevhidhânedir. Ortada bir kubbe, yanlarda düz tavanlarla örtülü olan dikdörtgen planlı mekânın güney duvarının ekseninde (normalde mihrabın bulunması gereken yerde) giriş, bunun tam karşısında âyinlerde önüne şeyh postunun serildiği mihrap görümlü bir niş yer alır. Yapının konumu ve tekke sakinlerinin namazı külliye camisinde kıldıkları dikkate alındığında bu mekânda gerçek bir mihraba gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır.

Halvetiyye’ye bağlı olarak faaliyete geçen tekke XVIII. yüzyıl başlarına kadar söz konusu tarikatla Celvetiyye arasında el değiştirmiş, bu tarihten tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Halvetiyye’nin Şâbâniyye koluna hizmet etmiştir. Âyin günü perşembe olan tekkede 1301 r. (1885-86) yılında yedi erkekle bir kadının ikamet ettiği Dahiliye Nezâreti’nin istatistiğinde belirtilmiştir. Tekkeyle cami arasında camiyle aynı kotta yer alan hazîrede postnişinlerin ve bunların aile fertlerinin yanı sıra Sokullu Mehmed Paşa ile İsmihan Sultan’ın oğlu İbrâhim’in neslinden gelenler gömülüdür.

BİBLİYOGRAFYA:

Bandırmalızâde, Mecmûa-i Tekâyâ, İstanbul 1307, s. 15; Ayvansarâyî, Hadîkatü’l-cevâmi’, I, 193-195; Âsitâne Tekkeleri, s. 16; Mecmûa-i Cevâmi’, I, 66-67; E. A. Grosvenor, Constantinople, Boston 1895, II, 419; C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907, II, 82-83; Halil Edhem [Eldem], Camilerimiz, İstanbul 1932, s. 63; Konyalı, İstanbul Âbideleri, s. 100-103; a.mlf., Mimar Koca Sinan’ın Eserleri, İstanbul 1950, s. 142-155; Ulya Vogt-Göknil, Türkische Moscheen, Zürich 1953, s. 66-68; E. Egli, Sinan, Erlenbach 1954, s. 94-96; Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1962, I, 101-102; Doğan Kuban, “Les mosquées à coupole à base hexagonale”, Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens: in Memoriam Ernst Diez (haz. Oktay Aslanapa), İstanbul 1963, s. 39; a.mlf., Sinan’ın Sanatı ve Selimiye, İstanbul 1997, s. 107-109; a.mlf., Osmanlı Mimarisi, İstanbul 2007, s. 317; a.mlf., “An Ottoman Building Complex of the Sixteenth Century: The Sokollu Mosque and its Dependencies in Istanbul”, Ars Orientalis, VII, Washington 1968, s. 19-39; a.mlf., “Sokollu Mehmed Paşa Külliyesi”, DBİst.A, VII, 32-34; Rıfki Melûl Meriç, Mimar Sinan Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan’ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler, Ankara 1965, s. 26, 34, 75, 95; Oktay Aslanapa, Turkish Art and Architecture, London 1971, s. 222-223; a.mlf., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986, s. 273-278; a.mlf., Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 120-125; Metin Sözen v.dğr.,

Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 186, 190-193; Hasan Kâmil Yılmaz, Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İstanbul 1982, s. 281-283; Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 106-112, 296, 347, 360; a.mlf., “Mimar Sinan’ın Camileri”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri (nşr. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 200; Eminönü Camileri (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 175-179; G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture, New York 1987, s. 271-276; a.mlf., Sinan: Ottoman Architecture and its Values Today, London 1993, s. 52-53; Zeki Sönmez, Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler, İstanbul 1988, s. 30, 34, 66, 70, 84, 88; Zeynep Ahunbay, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri (nşr. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 260; Yıldız Demiriz, “Sinan’ın Mimarisinde Bezeme”, a.e., I, 469, 472; Şerare Yetkin, “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni”, a.e., I, 485-486; M. Baha Tanman, “Sinan’ın Mimârîsi / Tekkeler”, a.e., I, 313-319; a.mlf., “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler”, Türkler (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 153, 155; a.mlf., “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler”, Osmanlı Uygurluğu (haz. Halil İnalcık - Günsel Renda), Ankara 2003, I, 296-297; a.mlf., “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 317; Semra Ögel, “Sinan Eserlerinde Süsleme ve Mimari’nin Bütünlüğü”, VI. Vakıf Haftası: Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık 1988), İstanbul 1989, s. 350, 353; Mehmed Şükrü, İstanbul Hankahları Meşâyihî

(nşr. Turgut Kut), Harvard 1995, s. 12-13; W. Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası (trc. Ülker Sayın), İstanbul 2001, s. 461-463; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 176, 431-432, 438-439; H. Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 160-161; Turgut Cansever, Mimar Sinan, İstanbul 2005, s. 351-363; Gülru Necipoğlu, The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire, Princeton 2005, s. 33-44; J. M. Rogers, Sinan, London 2006, s. 55, 64, 91, 119; A. Gabriel, "Les mosquées de Constantinople", Syria, VII, Paris 1926, s. 394; Hatice Aynur, "Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikler", TT, XI/61 (1989), s. 36; J.-Louis Bacqué-Grammont - H. Peter Laqueur - Nicolas Vatin, "Stelæ Turcica, II. Cimetières de la Mosquée de Sokullu Mehmed Paşa à Kadırga Limanı, de Bostancı Ali et du türbe de Sokullu Mehmed Paşa à Eyüb", Istanbuler Mitteilungen, sy. 36, Tübingen 1990, s. 15-16.

M. Baha Tanman cilt: 37, sayfa: 360-363

PIYÂLE PAŞA KÜLLİYESİ

İstanbul'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen külliye.

Cami, medrese (dârülhadis), tekke, türbe, hazîre, sıbyan mektebi, sebil, çarşı ve hamamdan oluşan külliye 981'de (1573) II. Selim'in damatlarından Kaptanıderyâ Piyâle Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliyenin arsası, Haliç'in kuzeyinde Pîrîpaşa deresinin oluşturduğu vadinin derinliklerinde Okmeydanı'nın eteklerinde yer alır. Kasımpaşa'nın merkezinden oldukça uzakta ve XX. yüzyılın ortalarına kadar iskân alanının dışında kalan bu تنها yerin seçimi hususunda Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Osmanlı iskân politikası ve şehircilik tarihi açısından dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Külliye XVIII ve XIX. yüzyıllarda kısmî onarımlar gören cami ve türbe ayakta kalmış, hamamın kalıntılarının çevresine XIX. yüzyılda baruthâne inşa edilmiş, çarşı, sebil, sıbyan mektebi, medrese ve tekke tamamen ortadan kalkmıştır. Külliyenin arsası güney ve doğu yönlerinde Piyâle Baruthânesi caddesi, batıda Zincirlikuyu-Baruthâne caddesi, kuzeyde Sel sokağı ile sınırlıdır. Kuzeyden güneye doğru alçalan eğimden dolayı caminin kible duvarı bir istinat duvarı niteliği arzietmekte ve arsayı aralarında 2,50 metrelik kot farkı bulunan iki kademeye ayırmaktadır. Var olduğu bilinen dört adet girişten günümüzde ancak batıdaki mevcuttur. Arsanın ortasında cami, bunun kuzeyinde bir zaman çevresinde medrese ve tekke hücrelerinin sıralandığı avlu bulunmaktadır. Batı yönündeki girişin yanında bir sebilin varlığı bilinmektedir. Caminin arkasında (güney) Piyâle Paşa Türbesi ile bunu kuşatan geniş bir hazîre yer alır. Vaktiyle bu hazîrenin sınırında halen mevcut olmayan çarşıya nâzır sıbyan mektebi bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda harabeleri baruthâneye dönüştürülen çifte hamamın kalıntıları çarşının bulunduğu doğu yönünde seçilebilmekte, aynı yönde zemini cami kotuna göre alçakta kalan bir dizi musluğun teşkil ettiği şadırvan yer almaktadır. Cami. Dikdörtgen (55 × 45 m.) bir alana yayılan camide duvarlar kesme küfeki taşı ve moloz taş, pâyeler kesme küfeki taşı ile, kubbe ve tonozlar tuğlayla örülmüştür. Harim bölümü mihrap duvarına paralel yatık dikdörtgen (30,50 × 19,70 m.) bir planda olup üzeri eşit büyüklükte (yaklaşık 9 m. çapında) altı adet kubbe ile örtülüdür. Pandantiflerle geçişi sağlanan kubbelerin ağırlığı sivri kemerler aracılığı ile ortada iki adet yekpâre granit sütuna, çevrede de harim duvarları ile kaynaştırılmış kalın pâyelere intikal eder. Kible duvarına gömülü olan pâyeler içeri doğru pek az çıkıntı yapmaktadır. Cephede ise dışa çıkıntı yaparak yukarıya doğru hafifçe daralıp üstte çokgen gövdeli ve soğan kubbeli ağırlık kuleleriyle taçlandırılmıştır. Doğu, batı ve kuzey duvarındaki payandalar ise bütünüyle iç mekâna taşmakta, pâyelerin arasında kalan girintiler, batı ve doğu duvarlarında iki katlı mahfiller şeklinde değerlendirilmiş bulunmaktadır. Söz konusu girintilerin eksenine birer pâyeye yerleştirilmiş, bu pâyelerle duvar pâyeleri arasında zemini ibadet hacminden bir seki ile yükseltilmiş, birbiriyle bağlantılı, sivri beşik tonozlu ikişer eyvan tasarlanmıştır. Mahfil niteliğindeki

bu eyvanların üzerinde mermer korkuluklarla ve bunlara oturan ahşap kafeslerle donatılmış fevkanî mahfil birimleri uzanır.

Harimin kuzey duvarında normalde taçkapının bulunması gereken mihrap ekseninde minare yer alır. Minarenin kesme küfeki taşı ile örülmüş olan kare tabanlı kaidesi içeriden ve dışarıdan algılanabilmekte, kubbe eteğine kadar yükselen kaideden sonra kesik piramit biçimindeki pabuç kısmı, çokgen gövde ve petek kısmı gelmektedir. Koni biçimindeki, kurşun kaplı ahşap külâhın altında dolaşan girland, kabartmalı silme minarenin XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yenilendiğine işaret etmektedir. Minarenin bu alışılmadık konumundan ötürü harime giriş yanlarda yer alan iki kapı ile sağlanmış, minare kaidesinin bulunduğu orta girintiye müezzin mahfili yerleştirilmiştir. Mukarnaslı başlıklarla donatılmış altı adet ince sütunla ve sivri kemerlerle taşınan müezzin mahfili, içinde bulunduğu girintiden öne doğru taşmaktadır.

Söz konusu mahfilin tabanı kâgir olup sivri beşik tonozlara oturur. Kuzey duvarının yanlarında yer alan girintiler kendi içlerinde üçer eyvana bölünmüş, sivri beşik tonozlarla örtülü olan bu eyvanlardan ortadakilere harimin girişleri, yanlardakilere dikdörtgen açıklıklı birer pencere yerleştirilmiştir. Üçlü eyvan kuruluşlarına mermer korkuluklu birer mahfil oturtulmuş, bu mahfillerin üzerinde de ince uzun dikmelere oturan ahşap döşemeli birer fevkanî mahfil yerleştirilmiştir. Duvar pâyelerinin arasına sıkıştırılan bütün bu fevkanî mahfiller söz konusu pâyelere oturan sivri beşik tonozlarla örtülüdür.

Minarenin konumundan başka caminin diğer bir çarpıcı yönü de harimin yanlardan iki katlı galerilerle kuşatılmış olmasıdır. Yan cephelerin önünde gelişen galerilerden alttakiler kısa ve kalın pâyelere oturan sivri kemerlere sahiptir. Galerilerin üzerinde kesme küfeki taşından yontulmuş, daire kesitli ve minyatür korint başlıklı ince sütunlarla bunlara oturan tek meyilli bir sakfın oluşturduğu fevkanî galeriler uzanır. Esasında sekizgen kesitli ince sütunlar üzerinde mukarnas başlıklı olduğu tahmin edilmekte olup bugünkü şekle II. Mahmud devrinde getirilmiştir. Günümüzde sütunların arası kesme küfekiden bezemesiz korkuluk levhalarıyla kapatılmıştır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait fotoğraflarda bu galerilerin üzerinin alaturka kiremitlerle örtülü olduğu görülmektedir. Yakın zamana kadar yıkık olan bu sakıflar son onarımda kurşunlu olarak tamamlanmıştır.

Caminin kuzey cephesi önünde yer alan ve son cemaat yeri niteliği kazanan galeriler çok daha karmaşık bir düzen arzeder. Harimin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine, harimin duvarları ile bunlara sapanan pâyelerin arasına kuzeye çıkıntılı kare planlı ve kubbeli birer merdiven kulesi yerleştirilmiş, bu kulelerin barındırdığı merdivenlerle gerek harimin yanlarındaki fevkanî mahfillere gerekse yan cephelerdeki fevkanî galerilere geçit sağlanmıştır. Kuzey cephesinin ortasında minare kaidesinin oturduğu bir çıkıntı bulunmakta, bunun ekseninde sakıflı küçük bir revakla donatılmış son cemaat yeri mihrabı yer almaktadır. Mukarnaslı bir kavsaraya sahip olan bu mihrabın önündeki minyatür revak, başlıkları mukarnaslı dört sütuna oturan, tuğla örgülü sivri kemerlerden meydana gelir. Cephedeki bu çıkıntıların arasında kalan ve mihrap-minare eksenine göre simetrik konumda bulunan iki girintinin sınırına başlıkları mukarnaslı ikişer sütun dikilmiş, bu girintiler söz konusu sütunlara oturan üçer kemerden müteşekkil revak parçalarıyla kapatılmış, arkadaki duvara harim girişleriyle birer pencere yerleştirilmiştir. Caminin son cemaat yerinde Mimar Sinan döneminde ilk uygulamalarına tanık olunan çift revaklı tasarımın kendine özgü bir varyantı tercih edilmiştir. Harimin kuzey duvarına sapan pâyelerin hizasına tuğla örgülü birer istinat kemeri konmuş, bu kalın kemerlerden ortada yer alan ikisine birtakım dolgular yardımıyla sivri kemer görünümü verilmiştir. Son cemaat yerinin iç revakı, istinat kemerlerinin ayaklarıyla bunların arasına yerleştirilen üçlü kemer gruplarından meydana gelir. Bu kemerleri taşıyan devşirme granit sütunlar baklavalı başlıklarla taçlandırılmış, ortadaki kemerler

yandakilerden biraz daha geniş ve daha yüksek tutulmak suretiyle iç revaka ritmik bir görünüm kazandırılmıştır. İç revak gibi sakıflı olan dış revak ise ikisi yanlarda olmak üzere başlıkları baklavalı yirmi iki adet devşirme granit sütuna oturan sivri kemerlerden oluşur. Piyâle Paşa Camii'nin mihrap ekseninde yükselen minaresi ve iki katlı galerileriyle şaşırtıcı olan dış görünümü E. A. Grosvenor ve Metin Sözen gibi araştırmacılarda yapının tasarımında denizci olan bânisinin katkısı olduğu, caminin, güverteleri ve seren direğiyle bir gemiye benzetilmek istendiği fikrini doğurmuştur. Aslında gerek minarenin konumu gerekse galerilerin varlığı caminin dış görünümüne ilişkin estetik kaygılarla da açıklanabilir. Şöyle ki: Çok birimli olan harimin masif ve durağan kitlesi doğu ve batı yönlerinde çift katlı galerilerle, kuzeyde bağımsız sakıflara sahip iki son cemaat revakı ile, güneyde de cepheden taşan ağırlık kuleli pâyelerle oldukça hareketli bir görünüm kazanmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı hânedanına doğrudan mensup olmayan bir kişinin yaptırdığı camide olması gereken tek minare, harimin kuzeydoğu veya kuzeybatı köşesine yerleştirildiği takdirde ortaya çıkacak asimetric ve dengesiz görüntü dikkate alınarak mihrabın karşısına yerleştirilmiş, böylece yapının piramidal bir kademelenme arzuetmeyen üst yapısı ekseninde yükselen dikey bir unsurla donatılmıştır. Öte yandan Evliya Çelebi'nin Piyâle Paşa mesiresinden söz ederken verdiği bilgiler fevkanî yan galerilerin mesireye gelenler için tasarlanmış çevreye hâkim, dinlenme amaçlı sofalar olduğunu göstermektedir. Bu husus dinî mimarimizde benzeri olmayan ilginç bir kullanıma işaret eder.

Caminin dış görünümünde, inşa edildiği dönemin Osmanlı mimarisine egemen olan fonksiyonel yaklaşıma ters düşen birtakım zorlamaların bulunmasına karşılık içinde çok birimli tasarımdan beklenmeyecek derecede aydınlık, ferah ve yekpâre bir ibadet mekânı ortaya konmuştur. Bunun başlıca iki sebebi, mekânın ortasında iki taşıyıcıda pâyeye yerine ince uzun sütunların kullanılmış ve üst yapının mümkün olduğunca yüksek tutulmuş olmasıdır. Mekânın duvarlarında üç sıra halinde düzenlenmiş çok sayıda pencere bulunur. Güney ve kuzey cephelerinde yalnızca alt sıradakiler, yan cephelerde bunların yanında fevkanî galerilere açılan ikinci sıradakiler dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli, demir parmaklıklı ve hafifletme kemerli olarak, tepe pencereleri de sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Çift cidarlı alçı revzenlerle donatılan tepe pencereleri, kubbeleri kuşatan sivri beşik tonozların alınlıklarına güney cephesinde beşli, diğer cephelerde üçlü gruplar halinde dağıtılmış, güney cephesindeki alınlıklara ayrıca üçer adet filgözü pencere açılmıştır.

Piyâle Paşa Camii'nin barındırdığı süslemeler arasında bütünüyle çiniden yapılmış mihrap özellikle dikkati çeker. Külliye'nin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniciliğinin sergilendiği mihrap dıştaki dikdörtgen, içteki sivri kemerli olmak üzere iki çerçeve içine alınmış, yarım sekizgen planlı nişin kavsarası çini mukarnaslarla dolgulanmıştır. Mihrabın yüzeyini kaplayan çiniler birbirinden farklı bitkisel kompozisyonlar gösterir. Hepsi sır altı tekniğiyle imal edilmiş olan bu çinilerin büyük çoğunluğu beyaz zeminlidir. Mihrap çinilerinin bir kısmı son yıllarda çalınmış, yerine Kütahya mâmulâtı karolar konmuştur. Mihrabın yanı sıra harimde bulunan diğer önemli bir çini bezeme ögesi kubbeyi taşıyan kemerlerin üzengi hizasında dolaşan, lâcivert zemin üzerine beyaz renkli celf sülüs harflerden oluşan âyet kuşağıdır. Batı, güney ve kuzey duvarları boyunca kesintisiz devam eden bu görkemli hat kompozisyonu dönemin en büyük hattatı, Ahmed Şemseddin Karahisârî'nin mânevî oğlu ve öğrencisi Hasan Çelebi'ye aittir. Paris'te Piyâle Paşa Camii'nden geldiği iddia edilen pencere alınlığı çinileri bulunmaktadır. Ancak 1960 yıllarına doğru yapılan onarımlar sırasında pencerelerin üstlerindeki tahfif kemerlerinin içlerinde kalem işi nakışlar bulunmuştur. Böylece bu çinilerin pencere alınlıklarına ait olamayacağı anlaşılmışsa da gerçekten bu camiden getirilmişse nereden söküldüğü tesbit edilememiştir. Mermerden yontulmuş olan minber son derece yalın tasarımıyla aşırı süslü mihrabı âdeta dengelemektedir. Mihrap duvarında alt sırada yer alan pencerelerin üzerinde izleri seçilen klasik

üslûptaki alınlıklar, müezzin mahfilinin korkuluğuyla minarenin kaidesinde bir kuşak halinde yer alan geometrik bezeme, harimin güneydoğu köşesindeki fevkanî mahfildeki ahşap kafeslerin üzerinde bulunan bitkisel bezeme Piyâle Paşa Camii'nin kalem işi süslemelerini oluşturur. Kubbelerin ve pandantiflerin içinde yer alan, muhtemelen II. Mahmud dönemine ait barok-empire karışımı, siyah ve gri renkli kalem işleri Cumhuriyet dönemi onarımlarında kazanmıştır. Yakın bir tarihte sivri kemerli tepe pencereleri klasik üslûpta kalem işi şeritlerle çerçevesiyle, camiyle çağdaş olduğu anlaşılan ahşap vaaz kürsüsü kuzey duvarındaki mahfillerden birine atılarak yerine klasik Osmanlı üslûbuyla empire üslûbuna bağlanan, ayrıntıların iç içe geçtiği, iddialı ve çirkin, mermerden bir vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Caminin asıl şadırvanı, doğu yönündeki platformun yan cephesinde bir dizi halinde yerleştirilmiş musluklardan meydana gelir.

Son yıllarda söz konusu musluklar onarılmış ve dikmelere oturan ahşap bir sakıfla donatılmış, ayrıca bu platformun içine yeni helâlar ve abdest alma mahalleri yerleştirilmiş, caminin kuzeyindeki avlunun merkezine de çan biçimindeki sütun başlıkları hariç klasik üslûba uygun mermerden bir şadırvan inşa edilmiştir. Aynı avlunun kuzeydoğu kesiminde yer alan Kur'an kursu binası ile kuzeybatısındaki meşruta ise son derecede çirkin ve uyumsuz yapılar olup yıktırılmaları gündemdedir. Medrese ve Tekke. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde ve Hadîkatü'l-cevâmi'de yer alan bilgilerden, 1842 tarihli Moltke haritasında teşhis edilen krokiden, Jules Laurens'in 1846-1849 arasında katıldığı bir bilim gezisi sırasında yapmış olduğu, caminin avlusunu gösteren bir desenin litografisinden ve avlunun boyutlarından hareketle XIX. yüzyılın ikinci yarısında tamamen ortadan kalkmış olduğu anlaşılan medrese ve tekke hücrelerini ana hatlarıyla restitüe etmek mümkün olmaktadır. Avlunun kuzey sınırı boyunca yaklaşık yirmi sekiz adet tekke hücresi, batı sınırında yaklaşık on yedi medrese hücresi sıralanmakta, avlunun kuzeybatı köşesinde dik açıyla birleşerek bir "L" oluşturan bu kitlenin önünde sivri kemerli ve sakıflı bir revak uzanmakta, hücreler ise kare planlı ve kubbeli olarak tasarlanmış bulunmaktaydı. Medresede dersane, tekkede tevhidhâne birimleri olmayıp bu fonksiyonları 1925 yılına kadar caminin harimi karşılamaktaydı. Tekke camide olduğu gibi yakınında bulunan Küçük Piyâle Paşa Camii ve Tekkesi'nden ayırt edilebilmek amacıyla Büyük Piyâle Paşa veya Piyâle Paşa-yı Kebîr olarak anılmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kâdirîliğe bağlı olduğu görülen tekkenin âyin günü cuma idi. Tekkenin XIX. yüzyıldan önce bağlı olduğu tarikat ve postnişinler bilinmemektedir. Adı tesbit edilebilen şeyhlerden biri, 1834'te Sâliha Sultan'ın düğününe davetli Kâdirî şeyhleri arasında adı geçen, Sırrı Efendi'nin halifesi Hüseyin Efendi, diğeri Hüseyin Vassâf'ın Sefîne'sinde (1925) adı verilen son postnişin İbrâhim Efendi'dir. Piyâle Paşa Külliyesi bu yönüyle, Anadolu Türk mimarisinin erken dönemlerinden itibaren gelişmesi izlenebilen ortak avlulu cami-medreselerin ve cami-tekkelerin geleneğine bağlanır. Türbe ve Hazîre. Piyâle Paşa'nın türbesi bugünkü şekliyle düzgün küfeki taşından sekizgen prizma biçiminde sade bir yapıdır. Üzeri basık bir kubbeyle örtülüdür. Cephelelerinde altı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Türbenin içinde ve dışında süsleme yoktur. Yapının aslında bu kadar sade olmadığını gösteren kalıntı ve izlere rastlanır. Bu izlere göre yapı Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi'nde olduğu gibi sekizgen sütunlar üzerinde düz atkılı, ahşap çatılı revaklarla çevrili idi. Bu dönemden kalma baklavalı başlıklar yapının yakınlarında dağınık halde durmaktadır. XVIII. yüzyılda ahşap çatılı revakın yıkılması ile dönemin üslûbuna uygun akantuslu başlıkları olan silindir biçiminde yekpâre sütunlara oturan yeni bir revakla çevrilmişti. Bu durumu gösteren eski fotoğraflar yayınlara geçmiştir. Sütunlar da hazîrede dağınık halde durmaktadır. Türbe bugün revaksız olarak restore edilmiştir. İçinde üçü ahşap sanduka, onu mermer lahit olmak üzere on üç mezar vardır. Kaynaklara göre birinci sıradakiler paşa ile oğluna, ikinci sıradakiler dört oğluya bir kızına, üçüncü sıradakiler iki oğlu ve kızına aittir. Türbedeki lahitler beyaz mermerdendir ve kabartmaların yanı sıra çok ilginç renkli kalem işleriyle süslüdür. Üstlerinde yazı veya tarih bulunmayan lahitler, biçimlerine ve süsleme üslûplarına dayanılarak XVI.

yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Lahitlerin çoğu natüralist üslûpta bitkisel motiflerle bezenmiştir. 1990'lı yıllarda bu türbenin bir din büyüğüne ait olduğu rivayetlerinin çevre halkı arasında yayılması ile birlikte son tamirlerde gerek türbe kapısının gerekse lahit ve mezar taşlarının boyanarak özelliklerini kaybettikleri tesbit edilmiştir. Yakın bir tarihte çevre duvarı yükseltilmek suretiyle koruma altına alınan hazîrede tasarım ve bezeme açısından dikkate değer mezar taşları mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA:

Evliya Çelebi, Seyahatnâme (haz. Tevfik Temelkuran v.dğr.), İstanbul, ts., I, 289-291; Bandırmalızâde, Mecmûa-i Tekâyâ, İstanbul 1307, s. 3; Ayvansarayî, Hadîkatü'l-cevâmi', II, 25-28; İstanbul Tekkeleri Listesi, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey, nr. 489 (1823 civarı), vr. 5b; Melekpaşazâde Kadri Bey, Hankahnâme, Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 36 (1833-1846 arası), vr. 2b (nr. 27); Hammer, HEO, XVIII, 70; Âsitâne Tekkeleri, s. 3; Mecmûa-i Cevâmi', II, 16-17 (nr. 38); E. A. Grosvenor, Constantinople, Boston 1895, II, 672-673; Mehmed Râif, Mir'ât-ı İstanbul, İstanbul 1314, I, 510-512; C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907, I, 80-81; 1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası, İstanbul 1330, s. 20; F. Schrader, Konstantinopel, Vargangenheit und Gegenwart, Tübingen 1917, s. 196-197; Halil Ethem [Eldem], Camilerimiz, İstanbul 1932, s. 63-64; R. Anhegger, "Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte", Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1950-1955, s. 301-330; E. Eglî, Sinan, Erlenbach-Stuttgart 1954, s. 126; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, I, 57; a.mlf., "Piyâle Paşa Camii Çini Alınlıkları", Çağrı, sy. 202, İstanbul 1974, s. 7-8; Oktay Aslanapa, Turkish Art and Architecture, New York-Washington 1971, s. 225; a.mlf., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1980, s. 278-281; a.mlf., Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 125-130; A. Stratton, Sinan, London 1972, s. 247; Metin Sözen v.dğr., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 186, 373; Ph. Jullian, Les orientalistes: La vision de l'orient par les peintres européens au XIXeme siècle, Fribourg 1977, s. 153-154, 184; W. Müller-Wiener, Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977, s. 450-452; a.mlf., İstanbul'un Tarihsel Topografyası (trc. Ülker Sayın), İstanbul 2001, s. 450-452; Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul 1986, s. 255, 292; G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture, New York 1987, s. 57, 276-279; Günay Kut - Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname", Türkische Miszellen: Robert Anhegger Armağanı, İstanbul 1987, s. 234 (nr. 70); Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1987, II, 63-65; M. Baha Tanman, "İstanbul/Kasımpaşa'daki Piyâle Paşa Külliyesi'nin Medresesi ve Tekkesi İçin Bir Restitüsyon Denemesi", Sanat Tarihinde Doğudan Batıya: Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri, İstanbul 1989, s. 87-94; a.mlf., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", Türkler (nşr. Hasan Celâl Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 154; a.mlf., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", Osmanlı Uygarlığı (haz. Halil İnalçık - Günsel Renda), İstanbul 2003, I, 295-296; a.mlf., "Tekkeler", Geçmişten Günümüze Beyoğlu, İstanbul 2004, I, 368; a.mlf., "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler", Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler (nşr. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 318; a.mlf. - Yıldız Demiriz, "Piyale Paşa Külliyesi", DBİst.A, VI, 254-258; Yıldız Demiriz, "İstanbul'da Piyâle Paşa Türbesi ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma", VD, XIII (1981), s. 387-423; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Beyoğlu'ndaki Camiler", Geçmişten Günümüze Beyoğlu, İstanbul 2004, I, 354-356; Gülru Necipoğlu, The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire, London 2005, s. 399, 422-425, 427; Burhan Yentürk, Tarihi ve Kültürüyle Kasımpaşalıyız, İstanbul 2006, s. 150-157; G. Martiny, "Die Piale Pascha Moschee", AI, sy. 3 (1936), s. 131-171; Atilla Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", VD, XIII (1981), s. 589; Mehmet Önder, "Piyâle Paşa Camii'nin Avrupa'nın Dört Büyük Müzesinde Bulunan Çini Panosu", Antika, sy. 10, İstanbul 1986, s. 4-6.

M. Baha Tanman cilt: 34, sayfa: 297-301

SELİM II TÜRBE Sİ

İstanbul Ayasofya Camii hazîresinde türbe.

Peçuyly İbrâhim Efendi'nin verdiği bilgiye göre inşasına 981 (1573-74) yılında Sultan II. Selim'in emriyle Ayasofya Camii'ne ilâveler yapılırken başlanmıştır. Türbe tamamlanmadan vefat eden padişah önce aynı alanda kurulan otağ içine gömülmüş, yapı 984'te (1576-77) bitirildiğinde buraya nakledilmiştir. Türbenin Osmanlı dönemindeki onarımları hakkında fazla bilgi yoktur. Fossati'nin Ayasofya'yı tamir ederken burada da bazı çalışmalar yaptığı düşünölmektedir. Önce 1950'lerde, daha sonra 1982-1987 arasında ve kısmen 1996 yılında onarım görmüş olan yapı 2006'da restorasyona alınmıştır. Mimar Sinan'ın inşa ettiği yapı dışta köşeleri genişçe pahlı kare bir plana sahiptir ve içte sekizgen bir galeriden meydana gelmektedir. Çift kubbe ile örtölü olan yapıda dış kubbe yüksek kasnaklı olup duvarlara oturmakta, iç kubbe sütunlar üzerindeki sivri kemerlerle taşınmaktadır. Dıştan etrafı silmelerle çevrelenmiş mermer kaplı yapının cephelerindeki, sırtı yaprak motifleriyle bezenmiş kaval silme iki katlı bir görünüm oluşturmakta ve üstte profilli bir kornişle sonlanmaktadır. Giriş cephesinde altlı üstlü ikişer, diğer cephelerde dörder pencere açılmıştır. Dikdörtgen söveli olan alt sıra pencereleri iki renkli taşla örölmüş sivri hafifletme kemerine sahiptir. Bu kemerlerin köşe dolgularına birer rozet işlenmiştir. Silmelerle dikdörtgen çerçeveler içine alınan üst sıra pencereleri sivri kemerlidir. İki renkli taşla örölmüş olan bu kemerlerin köşe dolgularında da birer rozet vardır. Türbenin kasnağına açılan sivri kemerli pencerelerin köşe dolgularına birer damla taşı yerleştirilmiştir. Ayrıca iki kubbe arasına ışık sağlamak için çeyrek kubbelerle (eksedra) kubbede yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Yapının köşelerinde altta ve üstte kum saati başlıklı burmalı sütunçeler kullanılmış ve üstte birer rozet işlenmiştir.

Türbenin doğu cephesindeki oldukça yüksek ve cepheden taşkın sivri kemerli kapı profilli bir korniş yardımıyla yapının kasnağı ile bütünleşmektedir. Girişin önünde üç gözlü bir revak, ortada mukarnaslı bingilere oturan sekiz dilimli bir kubbe ve yanlarda aynalı tonozla örtölü geniş bir saçak vardır. Bu üst örtü önde bağımsız, arkada duvara gömölü dörder sütun tarafından taşınmaktadır. Önde bulunan ve birbirlerine iki renkli taşla örölmüş sivri kemerlerle bağlanan sütunlardan ortadakiler mukarnaslı başlıklı breş, yanlardakiler ise baklava başlıklı olup mermerdir. Orta kemer diğerlerinden daha geniş ve yüksek tutularak giriş aksını belirlemiştir. Üç basamakla çıkılan, iki yanında sekilerin bulunduğu revakın etrafı geometrik kompozisyonlu korkulukla çevrilidir. Türbenin iki renkli taşla örölmüş basık kemerli girişi breş sütunçeler tarafından taşınan sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Yapının girişi üzerindeki kitâbesi de XVI. yüzyıl sır altı çinilerindedir. Girişin iki yanındaki çini panolar, köşe dolgularında kırmızı zemin üzerine beyaz Çin bulutları ile bezeli bir niş ve ortada bir madalyon içinde bulunan bahar dallarından oluşmaktadır. Panoların üzerindeki sivri kemerli çini alınlıklar on kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyona sahiptir. Bu panolardan soldaki, Dorigny adlı bir Fransız tarafından eksiklerinin tamamlanması bahanesiyle sökölerek taklidiyle değiştirilmiş ve aslı Louvre Müzesi'ne götürölmüştür. Yapının içindeki sekizgeni oluşturan mukarnaslı başlıklara sahip sütunlar birbirine sivri kemerlerle, bunların duvarlarla olan bağlantısı ise yuvarlak kemerlerle sağlanmış, üzeri dört yönde düz tavanla kapatılmıştır. Köşelerde mukarnaslı bingiler üzerine oturan ve ikinci bir kemerle duvarlara dayandırılmış olan çeyrek kubbeler kullanılmıştır. Giriş dışında diğer duvarlarda dikdörtgen söveli alt sıra pencerelerinin arasına ikişer dolap yerleştirilmiştir. Güney duvarında mukarnaslı sade bir mihrap nişi vardır. Üzerinde iki sıra konsola dayanan bir mahfilin yer aldığı girişin iki yanındaki kapılardan biri mahfile ve iki kubbe arasındaki boşluğa çıkışı sağlamakta, diğerisi ise ufak bir hücreye açılmaktadır.

Kalem işi ve ahşap süslemelerin kullanıldığı yapıda duvarlar ikinci sıra pencerelere kadar çini kaplanmıştır. Beyaz zemin üzerine kırmızı, lâcivert, mavi, firûze, yeşil ve siyah renkli sır altı tekniğindeki çinilerde hatâyî, yaprak ve çiçek motiflerinin yanı sıra vazodan çıkan çiçeklerden oluşan düzenlemeler ve süpürgelikte mermer taklidi bezemeler vardır. Üzerine kalem işi bezemelerin yerleştirildiği lâcivert zemine beyaz sölüs hatla yazılmış çini bir kuşak yapıyı dolanmaktadır. Pencere aralarıyla kemerler mermer taklidi bezemelerle, çeyrek kubbeler madalyon ve düz tavanlar ise

şemselerle süslenmiştir. Göbekte dairevî bir madalyon içinde Ra‘d sûresinin 16. âyetinin dörtlü düzende yazılı olduğu kubbe kırmızı zemin üzerinde rûmî ve palmetlerle tezyin edilmiştir. Pandantiflerde ise Allah, Muhammed, dört halife, Hasan ve Hüseyin isimlerinin yazılı olduğu, etrafı rûmî motifleriyle doldurulmuş çini madalyonlar vardır. Sedef kakma ve kündekâri kapı geometrik geçmelerden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Türbede II. Selim’den başka hasekisi Nurbânû Sultan, kızları Gevherhan, İsmihan, Fatma sultanlar, şehzadeleri Süleyman, Osman, Cihangir, Mustafa ve Abdullah ile III. Murad’ın oğulları ve kızları medfundur.

BİBLİYOGRAFYA:

Peçuylu İbrâhim, Peçevi Tarihi (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1981, I, 354; Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü’l-cevâmi’: İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi‘mârî Yapılar (haz. Ahmed Nezh Galitekin), İstanbul 2001, s. 45; Gönül Öney, Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976, s. 101-102; Oktay Aslanapa, Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri, Ankara 1988, s. 47, 179; Aptullah Kuran, “Mimar Sinan’ın Türbeleri”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri (nşr. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 232; Şerare Yetkin, “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni”, a.e., I, 488; Hüsrev Tayla, “Mimar Sinan’ın Türbeleri”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı (haz. Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s. 301; Tahsin Ömer Tahaoğlu, İstanbul’da Osmanlı Türbelerinin Tipolojisi (doktora tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 144-152; Gülsün Tanyeli, “Kanuni ve II. Selim Türbeleri Teknik Çözümleme”, Taç Vakfı Yıllığı, I, İstanbul 1991, s. 97-113; Uğur Tanyeli, “Kanuni ve II. Selim Türbeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, a.e., I (1991), s. 83-96; a.mlf., “Selim II Türbesi”, DBİst.A, VI, 504-505; Hakkı Önkâl, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara 1992, s. 164-170; İsmail Orman, İstanbul’daki XVI. Yüzyıl Türbelerinin Çini Süsleme Programları (yüksek lisans tezi, 1999), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 211-241; Ahmed Akgündüz v.dğr., Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya, İstanbul 2005, s. 361-368; Azade Akar, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma”, VD, sy. 9 (1971), s. 288; Emin Oktay - İbrahim Artuk, “Ayasofyadaki II. Selim’in Türbesi ve İçindekiler”, Ayasofya Müzesi Yıllığı, sy. 6, İstanbul 1965, s. 47-59.

cilt: 36, sayfa: 418-420

Zeynep Hatice Kurtbil